

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)

Consten, P.J.J.

Citation

Consten, P. J. J. (2019, November 19). *Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/82483>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/82483>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/82483> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Consten, P.J.J.

Title: Uit de suiker in de politiek: Het leven van de staatsman I.D. Fransen van de Putte (1822-1902)

Issue Date: 2019-11-19

Hoofdstuk 7

Het generatieconflict

Van de Putte had het doen voorkomen dat hij het ministerschap van Koloniën met tegenzin aanvaardde. Oprecht of niet, hij kreeg wel direct hulp aangeboden. Frederik s'Jacob schreef Isaïc een brief dat hij graag de Kamer in wilde om hem, als hij plaats nam achter de ministerstafel, te steunen. Hoe goed bedoeld het aanbod van s'Jacob ook was, ieder liberaal parlamentslid voelde aan dat in eerste instantie om advies gevraagd diende te worden aan Thorbecke. De vader van de nieuwe grondwet bepaalde welke richting het liberale kamp op moest gaan. Thorbecke werd in de jaren zestig nog steeds overwegend in beslag genomen door de uitwerking van zijn constitutionele politiek. Hij had zijn handen vol aan de afwerking van zijn eigen staatkundige constructie, want wat hij op papier gezet had, wilde hij op de door hem voorgestane wijze uitvoeren. Hij liet in de Kamer dan ook niet na, als een 'onderwijzer in de politiek' de grondwet en de daarbij behorende omgangsregels in al zijn aspecten uit te gaan leggen. Zijn ultieme doel hierbij was verhoging van de kwaliteit van de politiek. De Kamer moest volgens Thorbecke geen afspiegeling van het land zijn, maar het betere ik, aldus historicus H. te Velde. Het ging hem hierbij niet alleen om toelichting te verschaffen over het gebruik van bijvoorbeeld het recht van interpellatie of het moment waarop een amendement ingediend moest of mocht worden. Hij wilde de Kamer ook zijn ideeën laten overnemen betreffende de voorwaarden waaraan het spreken in een vergadering diende te voldoen. Parlementair spreken hield voor Thorbecke onder andere in dat een debat niet persoonlijk mocht worden, want bij het afwijzen of veroordelen van personen hield iedere discussie volgens de leider der liberalen op.⁸⁶⁶ Vanaf 1848 werden richtsnoeren en gebruiken bedacht ter bevestiging van het parlementair gezag, waarin naast het onderzoek en behandeling van wetsvoorstellen de ordehandhaving in de Kamer beschreven werd. Ruim honderd geschreven regels reguleerden zo de parlementaire praktijk tot op zekere hoogte. Dat werd met de invoering van een nieuwe grondwet in 1887 uitgebreid, omdat meteen een nieuw reglement van orde van kracht werd.⁸⁶⁷

Kortom, s'Jacob en Van de Putte konden dan wel plannen maken om met elkaar samen te werken, als liberalen hadden ze rekening te houden met Thorbecke. Dat was de realiteit waar Isaïc instapte, toen hij in 1862 Kamerlid werd en vrij kort daarna minister van Koloniën. Maar met de benoeming van Van de Putte had Thorbecke met het karakter van de nieuwe bewindsman buiten de waard gerekend. In de loop van zijn ministerschap ontpopte Isaïc zich als de voorman van de jongere generatie liberalen, die Thorbeckes heerschappij niet meer accepteerde. Ze gingen als 'Puttianen' het gevecht met hem en zijn Thorbeckianen aan, waarbij de invoering van het strafwetboek voor Europeanen in Nederlands-Indië eind 1865 het eerste strijdpunt vormde. Onder leiding van Van de Putte leek dan ook een einde te komen aan het bijna twee decennia lange liberale regime van Thorbecke met zijn constitutionele politiek. Het 'jonge Holland' had minder interesse voor de verdere uitwerking van de grondwet van 1848 en wilde niet langer ellenlange debatten over de scheiding van kerk en staat of de versterking van de macht van de wet over het Koninklijk besluit.

In het vorige hoofdstuk kwam de invoering van de comptabiliteitswet vanaf 1863 door Van de Putte al ter sprake, een vurige wens van Thorbecke op koloniaal gebied, waarmee één van de laatste belangrijke prerogatieven van de koning verdwenen was. Thorbecke dacht dan ook met zijn tweede ministerie in rustig vaarwater terecht gekomen te zijn. De conservatieven vochten een zinloze laatste strijd op koloniaal gebied met de liberalen uit door van de afschaffing van het cultuurstelsel geforceerd een 'sociale kwestie' te maken (zie hoofdstuk 4). Maar de rust was voor Thorbecke van korte duur want al spoedig dreigde er nieuw gevaar, en nu van 'binnenuit'. Een

⁸⁶⁶ H. te Velde, 'Onderwijzers in parlementaire politiek. Thorbecke, Guizot en het Europese doctrinaire liberalisme', *Bijdragen en Mededelingen betreffende de Geschiedenis der Nederlanden* 113 (1998) afl.3, 323, 333, 336.

⁸⁶⁷ Tanja, *Goede politiek*, 85, 90-91; Turpijn, *Mannen van gezag*, 12.

jongere generatie liberalen begon haar plek op te eisen die van de thema's kiesrechtuitbreiding, onderwijs, maar vooral van de sociale kwestie een twistpunt met de oude garde wilde maken. Met een korte beschrijving van de geschiedenis van het liberalisme wordt getracht een beeld te schetsen van wat hieraan vooraf gegaan is en hoe het zover is gekomen. Hierna worden de belangrijkste leden van de twee generaties naast elkaar gezet om het conflict inzichtelijk maken. Tijdens de daaropvolgende beschrijving van de botsing tussen de oude en de jonge garde wordt geprobeerd de uitwerking, die de interne crisis heeft gehad voor de liberalen, helder te krijgen. Tenslotte wordt uiteraard naar een antwoord gezocht op de vraag waarom Van de Putte een hoofdrol in het geheel speelde.

Het doctrinaire liberalisme

Na een moeizame formatie door tegenwerking van Willem III, die begrijpelijkerwijs in Thorbecke en zijn grondwet een groot tegenstander zag en een afkeer van hem had, kwam in 1849 het eerste ministerie Thorbecke (1849-1853) tot stand.⁸⁶⁸ De hoogleraar wist dat hij de verworvenheden van 1848 nog definitief veilig moest stellen. Hij begon daarom aan het invoeren van zijn organieke wetten waarbij de in de historische literatuur beroemde omschrijving van de organische relatie tussen de delen en het geheel moest ontstaan. Thorbecke had succes, want al in de loop van de jaren vijftig zegevierde de leer van het liberalisme. Toen hij in de oppositie zat, hadden de met regeringsmacht beklede conservatieven en ook de antirevolutionairen met constitutionele middelen politiek bedreven en was zijn grondwet eenvoudig overeind blijven staan.⁸⁶⁹

Tot 1853 kon Thorbecke zonder al te veel tegenwerking zijn legislatief werk uitvoeren, maar in dat jaar kwam een kink in de kabel en moest zijn ministerie aftreden. Hij had onder andere tegen de wens van de koning in de invoering van de Rooms-katholieke bisschoppelijke hiërarchie geaccepteerd. In zijn grondwet werd, omwille van de liberale principes, op religieus gebied geen onderscheid tussen de verschillende stromingen gemaakt. Conservatieven en conservatief-liberalen verzetten zich hier echter tegen, met steun van dominees en de protestantse bevolking, onder koninklijke goedkeuring. Nederland was volgens de tegenstanders van Thorbecke een protestantse natie, waarin katholieken hun plaats moesten kennen. Kossmann ziet in de oppositie tegen de doctrinaire liberalen, zoals hij de Thorbeckianen noemt, dan ook een sterk anti-papisme.⁸⁷⁰ Ook de koning zag nu een mogelijkheid tot verzet in zijn eigen belang en voorvoelde zijn momentum. Hij zag zijn kans schoon om een politieke hoofdrol te spelen en ontbond de Kamer, een daad waarin de doctrinairers, volgens parlementair historicus Van den Berg onterecht, een 'staatsgreep' zagen.⁸⁷¹ Hoe dan ook, de Aprilbeweging en haar parlementaire gevolgen benadrukten de toen nog steeds sterke positie van de vorst. Daarnaast werden de liberalen tot hun verbazing ook nog geconfronteerd met een volksbeweging die groter was dan de groep der censuskiezers en waar dus in het vervolg rekening mee gehouden moest worden.⁸⁷² Het vraagstuk van de kiesrechtuitbreiding zou één van de onderlinge meningsverschillen binnen de liberale groep gedurende de jaren zestig en zeventig worden. Thorbecke was bang dat bij een uitbreiding de nieuwe 'onbeschaafde' kiezers alleen aan hun eigenbelang zouden denken, waarmee de weg naar despotisme ingeslagen zou worden. De bevolking moest eerst nog beter ontwikkeld zijn, voordat arbeiders de verantwoordelijkheid van het stemrecht konden dragen. Voor Thorbecke was stemrecht geen privaat maar een publiek recht. Een kiezer moest het inzicht bezitten om zijn individuele belang ondergeschikt te maken aan het overstijgende algemeen belang. Een eenling moest dus in staat zijn te beseffen onderdeel uit te maken van het grote geheel met zijn eigen dynamiek. De jongere generatie liberalen dacht hier

⁸⁶⁸ Drentje, *Thorbecke*, 407.

⁸⁶⁹ Ibidem, 434-435.

⁸⁷⁰ Kossmann, *De Lage Landen*, 231.

⁸⁷¹ Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 373.

⁸⁷² J.C. Boogman, 'Het eerste ministerie Thorbecke 1849-1853', *Algemene Geschiedenis der Nederlanden. Nederland en België 1840-1914(hierna AGN) Nieuwste tijd 12* (Bussum 1977) 372.

echter anders over en was ervan overtuigd dat het kiesrecht niet nog lang tot een kleine elite beperkt kon blijven en dat uitbreiding in de naaste toekomst onvermijdelijk zou zijn.⁸⁷³ Net zoals de zich aandienende sociale kwestie die om maatregelen vroeg, waar de oudere generatie vernieuwingen ook voor zich uit schoof. Thorbecke werd nog te veel in beslag genomen door het voortbestaan van de in zijn ogen te grote macht van de koning en hij stond in economisch opzicht voor *laissez-faire*. Mensen moesten eerst proberen zichzelf te helpen. Te veel overheidssteun zou het iedereen te makkelijk maken en niet dwingen tot het zelf zoeken naar oplossingen.⁸⁷⁴

Drentje, één van Thorbeckes biografen, constateert dat zijn doctrinaire liberalisme gedurende de jaren zestig gedateerd was geraakt. Thorbecke kon zijn politieke concept door de veranderde omstandigheden niet meer in de door hem gewenste organische banen houden. De discussie tussen heren van stand kwam steeds meer op de achtergrond, de waarden van en de loyaliteit aan de eigen levensbeschouwelijke of ideologische groep kwamen steeds meer voorop te staan. Vanaf 1840 had Thorbecke het politieke leven gedomineerd. Hij was volgens Drentje echter niet meer in staat om de jonge generatie te stimuleren en het liberalisme te vernieuwen, want sinds het midden van de jaren veertig waren zijn ideeën over de inrichting van de staat en maatschappij niet meer veranderd. Hij had zijn lijn bepaald, de grondwet geschreven, het voortbestaan daarvan veiliggesteld en was niet meer van zijn pad afgeweken. Hij was daarom vanaf 1866 zijn greep op de tijd en de liberalen kwijt geraakt en zijn eigenzinnige houding had hem nu buitenspel gezet. Deze jarenlange solistische handelwijze had wel alle ingrijpende hervormingen mogelijk gemaakt, waar aangepast gedrag weinig teweeg gebracht zou hebben, benadrukt Drentje.⁸⁷⁵ Hieronder wordt de crisis rond de invoering van het strafwetboek voor Indië beschreven als een generatieconflict waarbij nagegaan wordt of dit het moment is waarop Thorbecke definitief zijn controle over de situatie en de liberalen verloor. Uiteraard wordt bovenal de positie van Van de Putte nader bekeken, want het was bepaald niet voor de hand liggend dat de politiek nog relatief onervaren en niet gestudeerde oud suikerondernemer in deze grote interne crisis zo'n vooraanstaande rol zou spelen. Maar voordat de crisis beschreven kan worden, moeten, om een goed inzicht te krijgen in het verloop ervan, allereerst de belangrijkste Thorbeckianen en Puttianen onder de loep genomen worden.

De 'Thorbeckianen'

Tien tot twintig jaar voor de crisis rond de Aprilbeweging ontving Thorbecke tijdens zijn professoraat (1831-1849) studenten thuis om onder het genot van een glas thee te discussiëren. De theevisitatie was destijds gangbaar in de academische wereld en werd door de studenten in de regel gezien als een 'corvee', een schijnvertoning van familiariteit. Bij Thorbecke thuis ervoeren zijn leerlingen het niet anders. Als de geleerde zelf thee zette, viel het hele gezelschap stil, want ze voelden zich ongemakkelijk bij het beeld van een man van die statuur die ook zoiets onbeduidends kon doen als thee inschenken. Voerde de professor alledaagse zaken aan dan voelden de studenten zich door zijn uitstraling snel gedwongen over intellectuele vraagstukken te gaan praten. Ze begaven zich in 'wateren waarvan ze zelf ook wel wisten dat die te diep voor ze waren om ze met de professor te doorwaden'.⁸⁷⁶ Het was dus bepaald geen gelijkwaardige gedachtewisseling en het was bekend dat hij tijdens zijn hoogleraarschap aan de hogeschool te Leiden soms niet de makkelijkste man was en onprettig uit de hoek kon komen.⁸⁷⁷ Uiteraard bliezen, onder meer door zijn staatkundig werk, de meesten de loftrompet over hem. James Loudon vroeg zich af hoe het mogelijk was dat anderen hem grof en onbeleefd konden noemen. Hij vond Thorbecke misschien uiterlijk dan wel stroef, maar

⁸⁷³ Drentje, *Thorbecke*, 481-485.

⁸⁷⁴ Drentje, *Thorbecke*, 419, 457.

⁸⁷⁵ *Ibidem*, 466, 510.

⁸⁷⁶ Mr. W.C.D. Olivier, *Herinneringen aan Mr. J.R. Thorbecke* (Arnhem 1872) 38-40.

⁸⁷⁷ G. Schlegel, *Levensschets van Hermann Schlegel. Aangeboden door Dr. G. Schlegel te Leiden* (Amsterdam 1884) 70.

innerlijk had hij een humane, sympathieke, edele diep gevoelige natuur.⁸⁷⁸ Andere tijdgenoten, die net als Loudon lovend over Thorbecke spraken, die hem fantasievol, enthousiast en emotioneel vonden, bevestigden echter ook het beeld dat hij eveneens het talent had om mensen tegen zich in het harnas te jagen.⁸⁷⁹ Thorbecke voelde zijn omgeving niet aan en door zijn dominante gedrag maakte hij geen vrienden en 'die het waren geweest had hij ergens achtergelaten' volgens zijn meest recente biograaf R. Aerts.⁸⁸⁰ In 1849 schreef Thorbeckes latere vriend Huibert van Rijckevorsel (1813-1866) nog over zijn zeer beperkte kennissenkring dat hij zich door 'zijn inhumaniteit en heerszucht zoo weinig bemind heeft gemaakt, dat hij met zijne vrienden wel in een overjas kan wonen.'⁸⁸¹ Voor de gouverneur-generaal Sloet van de Beele was in 1864 niet helemaal duidelijk waarom zijn broer, het voormalig liberale Kamerlid B.W.A.E. Sloet tot Oldhuis (1807-1884) zo'n sterke afkeer van hem had.⁸⁸² Hoe dan ook, zijn werk als leidend architect van de grondwet had groot ontzag ingeboezemd, maar zijn bazige gedrag was zo sterk dat parlementariërs en oud-studenten, als ze andere ideeën hadden, nauwelijks weerwoord durfden te bieden. Ze stelden zich ondergeschikt op omdat ze uit ervaring wisten dat hun voorman niets anders verwachtte en accepteerde dan omgang onder zijn voorwaarden. Dit was mogelijk doordat Thorbecke als de staatsman van 1848 niet alleen veel aanzien genoot maar daarnaast ook jarenlang invloed uitgeoefend had op zijn oud-studenten in Leiden. Een verhouding die op het Binnenhof nog eens benadrukt werd door de parlementaire structuur in die tijd. In de jaren zestig van de negentiende eeuw bestond de volksvertegenwoordiging slechts uit de helft van het huidige aantal leden. Politiek leiderschap werd niet bepaald door aantallen maar door het persoonlijke optreden in de Tweede Kamer en daarin was Thorbecke de meesten veruit de baas.⁸⁸³

Alle nieuwe liberale Kamerleden ervoeren de politieke lessen van hun oude docent tot de jaren zestig misschien wel als een vervolg op het 'theeslaan'⁸⁸⁴ uit hun studententijd. Deze parlamentsleden ontmoetten elkaar ook buiten het Binnenhof. De jongeren van de jaren veertig zoals W.H. Dullert (1817-1881), die uiteindelijk de zetel van Thorbecke in Zutphen kreeg en later de langstzittende Kamervoorzitter van de negentiende eeuw werd⁸⁸⁵ en G.M. van der Linden (1813-1888) die in de jaren daarvoor college hadden gehad van Thorbecke, namen als volksvertegenwoordigers weer de positie in van leerling. De leermeester stond in het parlement, net als in de collegezaal, op een voetstuk. Zo ontstond een groep van liberale Kamerleden die als Thorbeckianen bekend kwam te staan. Het was een enigszins merkwaardige ontwikkeling, want hier werd toch ook het liberale beginsel om zonder 'last en ruggespraak' een Kamerzetel te bezetten, geschonden. De liberale groepsvorming, met name buiten de Kamer, werd onfatsoenlijk en heimelijk gevonden en dan was het ook nog de meest vooraanstaande liberaal en architect van de grondwet die zich aan de 'illegale groep- of partijvorming' schuldig maakte en er zelfs leiding aan gaf. De baas zondigde hier tegen zijn eigen regels.⁸⁸⁶

Na de regeerperiodes van de ministeries Van Hall (1853-1856), Van der Brugghen (1856-1858), Rochussen-Van Bosse (1858-1860), Van Hall-Van Heemstra (1860-1861) en Van Zuylen-Loudon (1861-1862) kwam, uitgezonderd het ministerie Van der Brugghen, aan een reeks conservatief-liberale fusieministeries een einde en kon Thorbecke opnieuw formeren en zijn reeds in 1849 ingezette liberale lijn weer oppakken.⁸⁸⁷ Toen hij zijn tweede ministerie formeerde, was de 'oude

⁸⁷⁸ Hooykaas, *Brieven van J.R. Thorbecke*, VII 1862-1872, 426-427, J. Loudon over J.R. Thorbecke en het conflict met I.D. Fransen van de Putte.

⁸⁷⁹ Otterspeer, *De wiekslag van hun geest*, 223-227; Olivier, *Herinneringen aan Thorbecke*, 59; Drentje, *Thorbecke*, 395.

⁸⁸⁰ R.Aerts, *Thorbecke wil het. Biografie van een staatsman* (Amsterdam 2018) 393.

⁸⁸¹ J.E. van der Pot, *Abram, Huibert en Elie van Rijckevorsel* (Rotterdam 1957) 22.

⁸⁸² AStGR L.A.J.W. Sloet van de Beele aan I.D. Fransen van de Putte, 14 oktober 1864.

⁸⁸³ Henk te Velde, *Stijlen van leiderschap*, 34.

⁸⁸⁴ Olivier, *Herinneringen aan Thorbecke*, 38.

⁸⁸⁵ Jan Brabers, *Een Arnhems burger bij uitnemendheid. Levensbericht van W.H. Dullert 1817-1881* (Hilversum 2010) 35, 37.

⁸⁸⁶ Turpijn, *Mannen van gezag*, 33-35.

⁸⁸⁷ C.A. Tamse, 'Het tweede kabinet Thorbecke', *AGN Nieuwste tijd* 12, 399.

garde' inmiddels behoorlijk omvangrijk. Naast Dullert en Van der Linden, werden zijn oud-studenten Blussé van Oud Alblas, Poortman, Van Eck, Van Nierop, Van der Maesen de Sombreff, Meeussen, Hoynck van Papendrecht, Fokker en Olivier in de Kamer als Thorbeckianen gezien. Vooral N. Olivier was een vooraanstaande medestander van de liberale voorman. De kleine en gezette jurist was in 1863 Van de Puttes collega op Justitie. De Limburger Jhr.P.Th. van der Maesen de Sombreff (1827-1902) leidde het ministerie van Buitenlandse Zaken. G.H. Betz, geen oud-student van de professor maar, zoals elke liberaal denkende, onvermijdelijk ook Thorbeckiaan, beheerde de portefeuille van Financiën.

Thorbecke had deze mensen aan zich weten te binden en hij had ze nodig in de Kamer, al was het maar om mee te stemmen om een wetsvoorstel aan te nemen. Olivier was Thorbeckes nummer één en de meest geliefde leerling van de hoogleraar in Leiden en was al sinds zijn studententijd vaste huisvriend en vertrouweling. Hij was ook de medeoprichter van het zogenaamde Zaterdags gezelschap dat jarenlang wekelijks bijeenkwam in Leiden.⁸⁸⁸ In 1858 werd Olivier lid van de Kamer. Na zijn overlijden op 12 november 1869 zou Thorbecke hem niet alleen gemist hebben als huisvriend, maar ook als steun in het parlement op communicatief gebied. Thorbecke vervreemde zoals gezegd door zijn 'hoekige kanten' veel personen van zich, waar Olivier beter met mensen wist om te gaan en hem in dit opzicht altijd wist te completeren.⁸⁸⁹ Daarnaast was Olivier al vroeg hoofdredacteur en vanaf 1847 ook mede eigenaar van de *Arnhemse Courant*, waarmee de krant volledig op de hand van Thorbecke was.⁸⁹⁰

Van der Maesen de Sombreff beheerde Buitenlandse Zaken. Hij studeerde tussen 1846 en 1850 rechten in Leiden en had op de valreep nog colleges bij Thorbecke gevolgd. Betz, een fabrikant van stroop, was als minister van Financiën van meer statuut en één van de weinige niet juristen onder de Thorbeckianen. Hij leek daarmee ook als niet oud-student minder onder invloed van de liberale voorman te staan. Met Betz had Van de Putte blijvend een goede relatie. Misschien dat het ondernemerschap en niet-academische achtergrond van beiden hieraan bijdroeg. Betz had Van de Putte weliswaar kort voor zijn aantreden als bewindsman aangesproken op zijn economische belangen in Indië en daarmee het grote gevaar van belangenverstrengeling willen benadrukken, maar hij bleef volledig achter het beleid van Van de Putte als minister staan. Terugkijkend in 1867 op het tweede ministerie Thorbecke beoordeelde hij de bemoeienissen van Isaäc als zeer positief. Met de opdracht voor het grote onderzoek naar het landelijk stelsel door S. van Deventer Jlz, wat een zeer lijvig drieluik boekwerk opgeleverde, had Van de Putte in zijn ogen al genoeg gedaan om de 'spoedige triomf der liberale politiek te verzekeren'.⁸⁹¹ Isaäc was ook lovend over Betz en vond hem kundig, braaf -wat toen deugdzaam betekende- en bescheiden. Betz en Van de Putte gingen in 1866 overigens samenwerken in de redactie van het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië*. Het blad was in 1841 opgericht door Van Hoëvell om het publiek vanuit een liberaal standpunt op een breed vlak voor te lichten over de omstandigheden in de Oost. Van de Putte wilde het tijdschrift met een nieuwe redactie, waarin naast Betz en hij zelf onder andere ook Van Hoëvell weer terugkeerde, nieuw leven inblazen. Het ging al een paar jaar slecht met het periodiek. In 1864 werd hij er op geattendeerd dat het blad in verkeerde handen kon vallen door het faillissement van de drukkerij Noman te Zaltbommel. De minister werd verzocht om zijn relaties te gebruiken om het tijdschrift voor de liberale zaak te behouden.⁸⁹² Het periodiek was volgens hem geworden tot een 'teringlijder', een woord dat destijds niet de lading had die het tegenwoordig heeft maar wilde benadrukken hoe slecht het met iets of iemand ging, namelijk lijdend aan tuberculose, een destijds voorkomende vaak dodelijke ziekte. Kortom, als er niet ingegrepen werd, zou het blad binnen een paar maanden ophouden te bestaan. Hij verzamelde een aantal redacteurs om zich heen en als het

⁸⁸⁸ http://www.parlement.com/id/vg09l13s2vyz/n_olivier

⁸⁸⁹ Olivier, *Herinneringen aan Thorbecke*, 59.

⁸⁹⁰ AStGR L.A.J.W. Sloet van de Beele aan I.D. Fransen van de Putte, 28 oktober 1864; Molhuysen en Blok, *NNBW*, deel 4, 1039-1040.

⁸⁹¹ G.H. Betz, *Politieke beschouwingen, Tweede gedeelte koloniale politiek* ('s Gravenhage 1867) 81-83.

⁸⁹² AStGR S. van Deventer Jlz aan I.D. Fransen van de Putte, 31 juli 1864.

aan Van de Putte lag zou het weer een kwalitatief goed tijdschrift worden met *De Gids* als voorbeeld.⁸⁹³

Maar ook mannen met liberale denkbeelden die niet bij Thorbecke in de collegebanken gezeten hadden, gingen sinds 1848, of ze nu wilden of niet, vanzelfsprekend als Thorbeckiaan door het leven. Zoals het atypische Kamerlid en Groningse boer, maar naar later bleek ook zeer toegewijde Thorbecke adept, J.F. Zijlker (1805-1868), die zich bij binnenkomst in het parlement in 1849 nog onzeker voelde over zijn functioneren op het Binnenhof. Volgens de antirevolutionaire J.Ph.J.A. van Zuylen van Nijvelt was Zijlker de enige man die in de ministerscrisis rond de invoering van het Indisch strafwetboek voor Europeanen van 1866 Thorbecke zo 'cordaat' openlijk steunde. De band tussen beide mannen was sterk en ging net als bij Dullert en Van der Linden terug tot het begin van de nieuwe Kamer in 1849. Thorbecke had Zijlker aan de hand genomen toen deze groen en weifelachtig in zijn Kamerbank zat. Hij leek Thorbecke hiervoor in 1866 nog dankbaar en met overdreven bewondering sprak hij de Kamer toe over zijn met 'van de Hemel ontvangen groote gaven en talenten' begiftigde leermeester, die al deze capaciteiten inzette om zijn land en volk groot en gelukkig te maken.⁸⁹⁴

Een enkeling keerde zich weliswaar van Thorbecke af zoals J.P.P. baron Van Zuylen van Nijvelt, die onder invloed van zijn conservatieve familielid Rochussen weggedreven was van Thorbecke. Het gebeurde overigens regelmatig dat Kamerleden en ministers van politieke kleur veranderden. Door het ontbreken van politieke partijen konden in de loop van de jaren mannen met liberale ideeën steeds behoudender gedachten krijgen, onder andere doordat de grootste loyaliteit van de meeste parlementariërs bij het eigen district lag en ze daarom vaak hun politieke voorkeur aanpasten aan die van hun kiezers.⁸⁹⁵ Hoe dan ook, weinigen konden op tegen de staatsman, wiens 'wil wet was' en die 'nooit in de rij maar altijd direct in het middelpunt stond'. Volgens zijn biograaf Aerts dwong hij bij vriend en vijand bewondering af door zijn fascinerende en tegelijk afstotende wilskracht, waardoor iedereen zich alleen maar inferieur kon voelen.⁸⁹⁶ Een uitzondering was Groen van Prinsterer, één van de zeldzame parlementariërs die hem serieus van repliek durfde te dienen, maar dat kreeg de antirevolutionair alleen op theoretisch vlak voor elkaar. Ook hij moest in de Kamer in Thorbecke zijn meerdere erkennen.⁸⁹⁷ Dirk Donker Curtius (1792-1864), één van de negenmannen van de grondwet van 1848 en dus ook niet de minste, legde het eveneens tegen hem af. Toen Thorbecke niet gevraagd werd om een ministersfunctie te vervullen in het ministerie De Kempenaer-Donker Curtius (1848-1849) zou hij tegen Donker Curtius meedogenloos oppositie gevoerd en de afwijzing persoonlijk opgevat hebben. Drentje spreekt zelfs van een persoonlijke wraakoefening.⁸⁹⁸ Volgens hem was deze reactie begrijpelijk, want vaak vermeden en omzeild, was het voor Thorbecke moeilijk om zich niet miskend te voelen en was het thema van afwijzing een rode draad in zijn leven gaan vormen. Tijdens de Aprilbeweging in 1853 kon zelfs gesproken worden van een waar volks-ostracisme, terwijl Thorbecke wel zag dat er ondertussen dankbaar gebruik gemaakt werd van zijn grondwetgevende arbeid. Zo werd zijn centralistische politiek, zoals de gemeentewet, afgekeurd want on-Hollands van karakter. Maar deze had wel de macht van de oligarchen in de steden gebroken, waar de Kamerleden en het ministerie in Den Haag in 1853 inmiddels rijkelijk van profiteerden. De conservatieven gingen in de jaren zestig zelfs zo ver zijn grondwetgevende arbeid te interpreteren als een 'aanpassing aan de veranderende eisen van de tijd, geheel in de oude vaderlandse traditie van verstandig pragmatisme.' Daarmee maakte de behoudende oppositie zich meester van 1848 en reduceerde ze Thorbecke tot een voetnoot in de politieke geschiedenis.⁸⁹⁹ Zijn

⁸⁹³ Hendrik Muller, *Muller een Rotterdams zeehandelaar Hendrik Muller Szn (1819-1898)* (Schiedam 1977) 185; GAR Collectie H. Muller, inv.nr. 278, I.D. Fransen van de Putte aan H. Muller, 14 september 1866, 20 mei 1868.

⁸⁹⁴ HTK 1865-1866, 8 maart 1866, 428, 440; Turpijn, *Mannen van gezag*, 26, 33-34.

⁸⁹⁵ Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 354.

⁸⁹⁶ Aerts, *Thorbecke wil het*, 392-393.

⁸⁹⁷ Mr.W.J. van Welderen Rengers, *Schets eener parlementaire geschiedenis van Nederland van 1849 tot 1901*, Eerste deel 1849-1891 ('s Gravenhage 1948) 289 noot 1.

⁸⁹⁸ Drentje, *Thorbecke*, 406.

⁸⁹⁹ Aerts, *Thorbecke wil het*, 631-632.

werk werd gehonoreerd, hijzelf dus vaak niet. En inderdaad, stellen Aerts en Drentje, hij was een eierzuchtige man die zijn opinies voortdurend centraal stelde, zichzelf als de onbetwiste leider zag en die andere inzichten als een afwijking van de zuivere liberale lijn veroordeelde. De bestuurlijke elite wist niet waar ze met hem aan toe waren. Ze vond hem in gedrag en uiterlijk vreemd, zeker omdat hij ook nog eens niet uit hun kring kwam. Het 'notabele bestuursmilieu dat plooibaar en compromisbereid was, stond niet op deze moeilijke man en gevaarlijke streber te wachten.'⁹⁰⁰

Velen leken dus lang loyaal aan Thorbecke te zijn geweest, maar het is de vraag of alle bovengenoemde Kamerleden hem altijd uit overtuiging trouw waren of dat ze zich door zijn overheersende rol verplicht voelden aan zijn zijde te staan. Het was tekenend dat zijn voormalige medestander Van Zuylen van Nijevelt, die Thorbeckes reputatie en gezag publiekelijk ter discussie was gaan stellen, opviel dat Thorbecke na zijn vertrek uit zijn eigen tweede ministerie alleen door Zijlker in volle overgave verdedigd werd. Van Zuylen vroeg zich af waar Thorbeckes overige vrienden waren om hem te beschermen. Naast Zijlker reageerden alleen Dullert, Van der Linden en A.S. van Nierop (1813-1878) op Van Zuylens 'oproep'.⁹⁰¹

De hoogleeraar Nederlandse taal en geschiedenis en latere Puttiaan W.J.A. Jonckbloet (1837-1885) merkte bij zijn intrede in de Kamer in 1864 overigens op dat hij het niet alleen onprettig vond maar ook niet echt begreep waarom hij voor een Thorbeckiaan aangezien werd. Hij had wel een idee, want volgens hem werden de meeste liberalen sinds 1848, door het grote aanzien van de staatsman, in meer of mindere mate Thorbeckiaan genoemd, waarover hij ook nog zei dat hij niet wist wat dit nou precies inhield. Maar hij zag zeker niets in het 'fetichisme' rond Thorbecke, dat buigen 'voor de roede van de meester' en het opgeven van je zelfstandigheid. 'Dan moet ik zeggen. Ik ben evenmin Thorbeckiaan als Zuyliaan'. Met de laatste bedoelde Jonckbloet een volgeling van de antirevolutionaire J.Ph.J.A van Zuylen van Nijevelt.⁹⁰²

Zijn oud-studenten en een man als Zijlker konden zich wel een duidelijke voorstelling maken van hun 'status als Thorbeckiaan'. Een deel van de nieuwe generatie liberalen accepteerde echter het oude etiket niet meer. Ze wensten zich niet neer te leggen bij zijn hegemonie. Niet alleen Van Heukelom waarschuwde Van de Putte voor de in zijn ogen overheersende Thorbecke (zie hoofdstuk 4). Ook Robidé van der Aa, die een negatief beeld van Thorbecke had, deed een duit in het zakje en attendeerde Van de Putte al op het karakter van Thorbecke voor de oud stuurman een voet in de Kamer gezet had in 1862. In zijn 'Haagsche brieven' in de *NRC* had Robidé al lovend over Van de Putte geschreven (hoofdstuk 5) en hij was er van overtuigd dat hij de 'liberale partij in het algemeen en de koloniën in het bijzonder' krachtig zou vertegenwoordigen, 'niet het minst ook deswegens omdat men de hoop mag koesteren, dat gij u niet zoozeer in het doctrinaire weefsel van den grooten meester en zijn staart zult laten verstrikken om niet van tijd tot tijd een stap verder te gaan overeenkomstig de wenschen van het meer vooruit strevende Jonge Holland'.⁹⁰³ Robidé van der Aa had in de *NRC* Thorbecke als overheersend afgeschilderd. De *Arnhemsche Courant* leek dit jaren later nog niet vergeten en hun relatie werd in de Gelderse krant cynisch beschreven. Van de Putte werd voorgesteld als een vogel met Van Heukelom en Kappeyne als zijn vleugels en Robrecht van Peene (pseudoniem van Robidé van der Aa) als zijn staart.⁹⁰⁴ Het leek erop dat de nieuwe lichting liberalen, toen al bekend als het 'jonge Holland', haar ogen en hoop richtte op Van de Putte. Met de ministerscrisis rond de invoering van het Indisch strafwetboek voor Europeanen eind 1865 ging de jonge generatie onder leiding van Isaäk de strijd aan met de ervaren staatsman. En deze 'paleis-' of

⁹⁰⁰ Aerts, *Thorbecke*, 413-414; Drentje, *Thorbecke*, 435, 439-440, 455..

⁹⁰¹ *HTK* 1865-1866, 27 februari 1866, 414, 9 maart 1866, 445, 447, 449; Aerts, *Thorbecke*, 630.

⁹⁰² *HTK* 1864-1865, 26 november 1864, 199.

⁹⁰³ Robrecht van Peene, 'Haagsche brieven I', *NRC* 24 februari 1862; *AStGR* J.P.B.C. Robidé van der Aa aan I.D. Fransen van de Putte, 27 februari 1862.

⁹⁰⁴ Molhuysen en Blok, *NNBW*, deel 1 (Leiden 1911) 10; J.K.W. Quarles van Ufford, 'Levensbericht van P.J.B.C. Robidé van der Aa', *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1803-1900* (Leiden 1887) 208; *Arnhemsche Courant*, 29 mei 1866.

‘Kabinet-revolutie’, zo genoemd door de *Arnhemsche Courant*⁹⁰⁵, werd in het liberale kamp, zoals te verwachten, bepaald niet gewaardeerd door de oude Thorbecke.

De ‘Puttianen’

Net als alle andere liberaal denkenden was Van de Putte vanaf zijn intrede in de Kamer een Thorbeckiaan. Maar na een periode van harmonie tussen de ministers van Koloniën en Binnenlandse Zaken ontstond er verwijdering en begon zich de groep der Puttianen te vormen. Hieronder worden de mannen die Van de Putte steunden belicht en wordt naar een verklaring gezocht voor deze ‘afscheiding’ van Thorbecke en de ‘support’ van mannen met veelal een grote staat van dienst aan de niet gestudeerde en in 1865 nog relatief onervaren politicus en oud suikerondernemer.

S’Jacob had spontaan zijn hulp aangeboden maar Isaäc nam ook zelf initiatief in het vinden van steun, met name via broer Jan had hij veel contacten in Goes. Versterkingen uit zijn geboorteplaats waren dan ook welkom, zoals de jurist en schoolopziener J. de Laat de Kanter (1825-1883). F.W.C. Blom (1809-1877) was hij in Rotterdam tegen gekomen op weg naar een zetel in Den Haag. Deze bevond zich als kandidaat voor de kiesverenigingen Wijk IX en Orde naast Van de Putte en ging in de Kamer meteen achter hem staan. Een niet alledaagse achtergrond voor een parlementariër had luitenant-generaal J. van Swieten (1807-1888), die in 1827 als jong officier werd ingezet in de Java oorlog en ruim dertig jaar later een expeditie tegen het opstandige vorstendom Boni op Celebes leidde en zich als politicus aan Isaäcs zijde schaarde. Maar intellectueel zeker niet de minsten kozen ook zijn kant zoals de hoogleraar Nederlandse taal en geschiedenis W.J.A. Jonckbloet (1817-1885). De uit een vermogende Groningse familie stammende E.J.J.B Cremers (1823-1896), die pas op 39-jarige leeftijd als minister van Buitenlandse zaken een betaalde baan accepteerde, paste gezien zijn afkomst uitstekend in de Kamer en kan als Puttiaan gezien worden.

Van de Puttes belangrijkste steunpilaren waren C. van Heukelom, P. van Limburg Brouwer en J. Kappeyne van de Coppello. De drie mannen zouden als juristen de minister volledig ondersteunen in het voorbereiden van wetgeving. De ongehuwde Amsterdamse koopmanszoon en koloniale specialist C. van Heukelom, die al sinds 1859 een zetel in het parlement had, stond van deze drie persoonlijk het dichtst bij Isaäc. Volgens S. van Houten was hij ‘de groote drijfkracht bij de hervormingen die in den tijd van Fransen van de Putte zijn tot stand gekomen’.⁹⁰⁶ Hun contact ademde het meest een informele sfeer. In de correspondentie was Van Heukelom de enige, zover bekend, die hem heel vriendschappelijk als ‘waarde Putje’ aanschreef. Van Heukelom zou populair geweest zijn in het parlement, een man vol snedige opmerkingen en ‘witzes’. Hij moet erg op Van de Putte geleken hebben, want ook hij was volgens een tijdgenoot geen ‘theorist’, maar een man van de praktijk, een kenner van de handel, scheepvaart en de nijverheid. Als Van Heukelom het woord voerde, wat hij overigens slechts sporadisch deed, dan maakte hij in de regel korte en scherpe opmerkingen, net als Isaäc vaak.⁹⁰⁷

Maar vooral met Kappeyne van de Coppello en Van Limburg Brouwer had hij in de Kamer mannen naast zich met veel kwaliteiten. Van Limburg Brouwer, overigens geen familie van de oprichter van de Nederlandsch Indische Katoenmaatschappij met wie Isaäc in 1861 nog zaken gedaan had, was intellectueel veelzijdig en had blijkbaar zo veel zelfvertrouwen dat hij een aanbod van een leerstoel aan de rechtenfaculteit van de universiteit Groningen afsloeg. Hij gaf de voorkeur aan een aanstelling als wetenschappelijk ambtenaar bij het Rijksarchief in Den Haag. Hij zou het professoraat hebben laten lopen om in het archief zijn historische studies te kunnen schrijven, zoals de geschiedenis van de Compagnie. Vanaf 1860 leverde hij ook regelmatig bijdragen aan het liberale culturele tijdschrift *De Nederlandse Spectator* en in 1854 al was hij redacteur van *De Gids*.

⁹⁰⁵ *Arnhemsche Courant*, 16 maart 1866.

⁹⁰⁶ *HTK* 1982-1893, 24 november 1892, 268.

⁹⁰⁷ Lavater Jr., *Politieke photographiën van de aftredende leden der Tweede Kamer* (Sneek 1879) 54-55.

geworden.⁹⁰⁸ Volgens R. Aerts, die de geschiedenis van *De Gids* geschreven heeft, was Van Limburg Brouwer door zijn veelzijdigheid en regelmaat, maar vooral door zijn intellectuele durf en krachtige liberalisme, mede beeldbepalend voor *De Gids* in de periode van zijn redacteurschap (1854-1865).⁹⁰⁹ Na zijn vroege dood door tuberculose in 1873 omschreef de *Gids*medewerker J.C. Zimmerman hem als een rationeel en intellectueel man die ook bij de naspeuringen omtrent mythes en religie de wetten der logica voorop stelde. Sentimentalisme en mysticisme zouden hem vreemd zijn geweest.⁹¹⁰ Vooral met de roman 'Akbar' uit 1872 bleef zijn veelzijdigheid na zijn dood in herinnering.

Toen Van Limburg Brouwer voor het district Almelo in februari 1864 een Kamerzetel bemachtigde, kreeg Van de Putte een medestander die Sanskriet, Hebreeuws, Arabisch, Maleis, Javaans en Chinees beheerste en die hem op politiek gebied veel steun zou gaan bieden. Ook kon hij zijn ideeën over politieke zaken met Van Limburg Brouwer delen, bijvoorbeeld over het bestaan van de Eerste Kamer. Van de Putte oordeelde niet mals en wat hem betrof kon die over '10, 20 of 50 jaren' opgedoekt worden of die 'oude lui' moesten op een andere wijze verkozen worden. De leden waren onkundig en bezaten volgens hem een 'cynieke schraapzucht'. Wat Van de Putte met de laatste woorden bedoelde wordt niet helder, maar zeker zijn woorden een jaar later lieten niets aan duidelijkheid te wensen over en getuigden ronduit van afkeer: 'Dit domme volk wil ik geen rottigs meer laten zeggen'.⁹¹¹ Zestien jaar later, in 1880, leek hij al deze woorden vergeten of beoordeelde hij zijn eigen functioneren heel anders en werd hij zelf lid. Hoe dan ook, gedurende de jaren zestig vond hij nog dat de leden vaak onzin uitsloegen en Van Limburg Brouwer bevestigde dit. Zo beschuldigde de laatste de conservatieve C. Hartsen (1823-1895) van een totaal verkeerde uitleg over de rol van de particuliere industrie ten opzichte van de gouvernementcultures. Ook C.E.J.F. van Nispen van Pannerden (1807-1870) leverde volgens Van Limburg Brouwer 'het bewijs dat hij de bedoelde redevoeringen gelezen, maar niet dat hij ze begrepen had'.⁹¹² De houding van Isaäk was natuurlijk pikant, gezien zijn vaders lidmaatschap van de Eerste Kamer en de verhouding tussen beiden. Hun ambivalente relatie kan een rol gespeeld hebben bij zijn omschrijving van de leden als 'dom volk' dat 'rottigs' sprak.

De zeer begaafde jurist Kappeyne van de Coppello zou de meeste juridische hand- en spandiensten verrichtten in het politieke leven van Van de Putte. Hij had het ontwerp van de cultuurnetwet grotendeels geschreven en beantwoordde indien nodig ook de vragen over het ontwerp in de Kamer. Kappeyne studeerde in Leiden rechten en promoveerde op zijn 23ste. In de studentenstad stond hij als briljant bekend, onder andere door een ongelooflijk geheugen. Na zijn studie startte hij een advocatenpraktijk in de Hofstad en hij werd ook politiek actief. In 1860 werd hij lid van de Haagse gemeenteraad en twee jaar later veroverde hij een Kamerzetel. De Kamerleden leerden hem kennen als een enigszins wereldvreemde en soms in zichzelf gekeerde studeerkamergeleerde. Om hem als politicus beter te leren kennen, moet echter eerst een sprong in de tijd gemaakt worden en wel naar zijn beroemde rede in de Tweede Kamer op 24 november 1874. Op die dag deed hij zijn politieke filosofie over de inrichting van de staat uit de doeken.

Kappeyne zag de grondwettelijke structuur van de staat, gebaseerd op de constitutie van 1848, als vaststaand gegeven, niet meer als doel maar nu als middel om de staatsinrichting ingrijpend te gaan moderniseren. Niet de nachtwakerstaat, maar een overheid die de gebreken van het *laissez-faire* beginsel compenseerde. De liberale staat, die Kappeyne voor ogen had, mocht ingrijpen om zijn burgers het genot van de beschaving te verzekeren. Binnen de staat stond het algemeen belang boven individuele belangen. Daarom diende er onder andere voor goed kosteloos openbaar

⁹⁰⁸ Molhuysen en Blok, *NNBW*, deel 5, 57-58; C. Vosmaer, 'Levensschets van Mr. P.A.S. van Limburg Brouwer', *Handelingen der jaarlijksche algemeene vergadering van de Maatschappij der Nederlandsche letterkunde te Leiden (1874-1875)* 19-40.

⁹⁰⁹ Aerts, *De Letterheren*, 191.

⁹¹⁰ J.C. Zimmerman, 'P.A.S. van Limburg Brouwer', *De Gids* 37 (1873) 503.

⁹¹¹ *ASTGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, *zp/zd* zondagochtend, 27 december 1863, 10 april 1864.

⁹¹² P.A.S. van Limburg Brouwer, 'Koloniale kamerkout', *De Gids* 27 (1863) 266-272.

onderwijs, een goede gezondheidszorg, leerplicht en algemene militaire dienstplicht voor de verdediging van die staat gezorgd te worden. Deze ideeën voor ‘staatsingrijpen’ waren voor een liberaal in die tijd vooruitstrevend. Kappeyne is dan ook wel betiteld als een radicaal en een links-liberaal. Hij wilde veranderen, maar niet zo ver gaan om algemeen kiesrecht te propageren en met de opkomende sociale politiek had hij al helemaal niets op. Eigenlijk was van links liberalisme bij hem slechts beperkt sprake, maar hij ging in dit opzicht wel verder dan Thorbecke.⁹¹³

Zover was het in de jaren zestig, toen hij als Puttiaan door de wandelgangen van het Binnenhof ging, nog niet. Toen trad hij nog niet zo op de voorgrond met een politiek statement, maar aan het eind van de rede in 1874 doet hij veelzeggende uitspraken over onder andere zijn eerdere Kamerlidmaatschap tussen 1862 en 1866.

‘Maar zal mij gevraagd worden – want ik gevoel dat de stroom mijner gedachten te ver heen zou slepen – gelooft gij dat van dit alles ooit iets tot stand zal komen? Mijnheer de Voorzitter, als ik vijf en twintig jaren jonger was, zou ik zeggen: laat ons beginnen. Ik erken echter dat het nu met mijne verwachtingen in deze een stuk meer sober gesteld is. Welaan, wanneer wij dan zijn in een slechten tijd geboren, indien wij aan onze voorgangers de eer hebben moeten laten de constitutionele staatsinstellingen te verwerven en aan het geslacht dat ons volgt het werk der inwendige hervormingen moeten overlaten, laten we dan tenminste voor onze beginselen uitkomen, laten we strijden voor onze denkbeelden.’⁹¹⁴

Kappeyne wond er geen doekjes om en zag zichzelf in politiek opzicht als lid van een verloren generatie, in de verkeerde tijd geboren en daardoor niet tot de ware daden geroepen. Thorbecke was de voorganger die hij de eer had moeten laten zijn grondwettelijke werk te laten verzetten, waardoor hij zijn eigen doelen niet kon volvoeren. Zijn rede, waarin hij zijn ‘moderne levensbeschouwing’ ontvouwde aan de Kamer, zag hij slechts, aldus zijn eigen woorden, als een blauwdruk voor de toekomstige generatie politici.

Kappeyne verklaarde voor een voltallige Kamer dat hij zijn positie van tussenpersoon, die niet meer dan voorbereidend werk voor het komende geslacht kon verzetten, geaccepteerd had. Het blijft natuurlijk de vraag of hij ook daadwerkelijk meende van wat hij aan de Kamer vertelde, want een underdogpositie kon ook zijn voordelen hebben. Binnen dit onderzoek is het echter vooral interessant om nader te bekijken, terugkijkend vanaf de rede van 24 november 1874, hoe zijn houding geweest is als parlementariër in de jaren zestig, toen hij zich gedurende de ministerscrisis achter Van de Putte schaarde. Van Heukelom correspondeerde begin 1863 met Isaäk, enkele weken voor zijn beëdiging tot minister, en waarschuwde hem voor de autoritaire persoonlijkheid van Thorbecke. In één van de brieven komt ook Kappeyne indirect aan het woord. Kappeyne vond ook dat Thorbecke zijn ogen voor de realiteit sloot en de koloniale politiek te veel als bijzaak beschouwde. En, ging Kappeyne verder, ook al eerder in 1853 had Thorbecke een blinde vlek gehad toen hij in dat jaar de storm van de Aprilbeweging totaal genegeerd had met alle gevolgen van dien.⁹¹⁵

Misschien was Kappeyne altijd bang geweest dat een politieke rede waarin hij de structuur van de moderne samenleving beschreef, door Thorbecke heftig bekritiseerd zou worden en sprak hij deze daarom pas na de dood van Thorbecke uit. Zo wilde Kappeyne, bijvoorbeeld in het geval van gevaar voor de volksgezondheid door besmetting, dat de regering en het parlement wetgeving maakten die de bevolking dwong om zich te laten vaccineren.⁹¹⁶ Hoewel Thorbecke het belang van

⁹¹³ D.A. van de Riet, ‘J. Kappeyne van de Coppello, 1822-1895’, *Van Thorbecke tot Telders. Hoofdpersonen uit de geschiedenis van het Nederlandse liberalisme vóór 1940* (Assen/Maastricht 1993) 43-45, *HTK* 1874-1875, 24 november 1874, 274-277, Henk te Velde, ‘Kappeyne tegen Kuyper of de principes van het politieke spel’, *De eenheid en de delen. Zuilvervorming, onderwijs en natievorming in Nederland 1850-1900* (Amsterdam 1996) 121.

⁹¹⁴ *HTK* 1874-1875, 24 november 1874, 277

⁹¹⁵ NA Collectie Fransen van de Putte, 2.21.061, inv.nr. 78, C. van Heukelom aan I.D. Fransen van de Putte, 24 januari 1863.

⁹¹⁶ *HTK* 1874-1875, 24 november 1874, 276.

zo'n vaccinatie waarschijnlijk ook ingezien zal hebben, week deze gedachte af van de grondwettelijke kaders waarbinnen wetgeving volgens hem gemaakt diende te worden. Zo'n wet die een gedwongen vaccinatie regelde was bepaald niet organiek. Volgens Thorbecke bestond de maatschappij uit zich zelfstandig ontwikkelde delen met ieder een eigen identiteit. Een individu ontleent zijn identiteit niet louter aan de samengestelde maatschappij. Het was gelijk een levend organisme dat zich ontwikkelde volgens de bestaande wetmatigheden en waarin de staat alleen in het uiterste geval mocht ingrijpen zoals bij een economische crisis. De plaatselijke autoriteiten hadden de taak de volksgezondheid te bevorderen, ondersteund door geneeskundige ambtenaren die de gemeentes bij hun beslissingen van deskundig advies konden voorzien.⁹¹⁷ Een ingreep door de staat door gedwongen vaccinatie zou Thorbecke te ver gaan, te weinig ondergeschikt aan de organische ontwikkeling.

Toen Kappeyne zijn rede in 1874 afstak, was Thorbecke al twee jaar dood. Politiek gezien zal Kappeyne hier niet rouwig om geweest zijn, zijn sturende aanwezigheid kon hij wel missen. In de jaren zestig was het Isaäcs uitstraling die de jonge liberale generatie verenigde en die weerwoord bood aan de overheersing van Thorbecke zoals hieronder, bij de beschrijving van de strafwetboek crisis, onderbouwd zal worden. Hij was een nieuwkomer en had een karakter met de daarbij horende presentatie die voor een omslag in het debat vormde. Alleen een man als Van de Putte was in staat de statische interne liberale verhoudingen door zijn krachtige optreden in de Kamer te doorbreken.

De ministerscrisis rond de invoering van het Indisch strafwetboek voor Europeanen

In het tweede halfjaar van 1865 ontwikkelde zich de ministerscrisis, die tot het aftreden van Thorbecke uit zijn eigen tweede ministerie leidde en waarvan tot op heden nooit echt duidelijk is geworden waarom deze ogenschijnlijk onbeduidende kwestie zo verstrekkende gevolgen had voor het liberale ministerie dat tot dan toe als stabiel te boek stond. Het was een 'rare zaak' volgens de historicus en politicus Van Riel. De jonge liberalen schaarden zich in de Kamer achter Van de Putte die de confrontatie met de gezaghebbende Thorbecke opzocht. Wat volgens de liberale historicus P.J. Oud op het eerste gezicht een onenigheid lijkt die op te lossen moet zijn geweest en zeker niet tot een portefeuillekwestie zou hoeven leiden, lag voor de latere hoogleraar economie N.G. Pierson, één van de geestverwanten van Isaäc, principiëler.⁹¹⁸ De kwestie ging niet over de invoering van het wetboek op zich, want de vervanging ervan stond niet ter discussie. Al sinds 1861 lag een ontwerp gereed. Het was slechts de vraag of invoering via de wet of via Koninklijk besluit diende te gaan. De invoering bij wet paste precies in de constitutionele politiek van Thorbecke waarin de beperking van de macht van de koning het speerpunt vormde. De jongere generatie wilde de centrale positie van de grondwet echter aanvullen en stond voor een meer sociale benadering. Het zou een heftige strijd worden die in januari 1866 voorlopig in het voordeel van Van de Putte beslist werd, maar waarvan de Thorbeckianen niet begrepen waarom hij die nog zo kort voor de behandeling van zijn cultuurwet gevoerd had. Hij bracht volgens hen hiermee het aannemen van zijn ontwerp in gevaar.

Uiteraard is het een verhaal met meerdere versies. De conservatieve Jhr.W.M. de Brauw (1810-1874) verweet Van de Putte een inconsequente houding doordat hij op 3 juni 1863 de koning geadviseerd had een wet in te voeren en nu zo sterk vasthield aan invoering bij besluit. Daarnaast vroeg deze criticus zich af waarom de zaak ineens zo urgent was geworden, want sinds Van de Puttes advies aan de koning was er tot juli 1865 door niemand meer iets vernomen van het strafwetboek en nu was het zowaar een breekpunt geworden.⁹¹⁹ Isaäc bevestigde aan De Brauw zijn advies van 3 juni 1863 aan de koning maar voegde daaraan toe dat na deze raadgeving de Raad van State adviseerde het bij besluit in te voeren. De urgentie was niet zo maar uit de lucht komen vallen. Op 8 september had hij de zaak in de ministerraad gebracht en deze was toen voor invoering bij besluit. Thorbecke

⁹¹⁷ E.S. Houwaart, *De hygiënist. Artsen, staat en volksgezondheid 1840-1890* (Maastricht 1991) 178.

⁹¹⁸ Oud, *Honderd jaren*, 469.

⁹¹⁹ *HTK* 1865-1866, 27 februari 1866, 411.

was tegen en zei dat hij er in dat geval een portefeuillekwestie van zou maken. Daarna volgde onder druk van Thorbeckes dreigement opschorting waarna in december voor de vijfde maal uitstel van beslissing binnen de Ministerraad volgde. Van de Putte was de 'urgentie' van invoering steeds sterker gaan voelen en had uiteindelijk 'à tout prix' de zaak doorgedreven. 'Ik had in de Kamer en aan de Koning *urgentie* betoogd, daarom kon ik nimmer *adviseeren voor een onbepaald uitstel*', was zijn verdediging.⁹²⁰ De *NRC*, die waarschijnlijk door zijn Rotterdamse politieke wortels, op zijn hand was, viel hem bij. De redactie bracht de critici in herinnering dat er moeilijk een nieuwe minister van Financiën in de plaats van Betz te vinden was, zolang de strafwetboekkwestie niet opgelost werd en toetreding voor een kandidaat daarmee in een instabiel ministerie niet aantrekkelijk was. Ook was de *NRC* ervan overtuigd dat de invoering van het strafwetboek de enige reden van de crisis was en Van de Putte had onmogelijk de invoering nog kunnen uitstellen, want dan had hij de belofte aan de Kamer moeten breken. 'Had hij dan moeten zeggen: "Ik zou het wel gewild hebben, maar ik durfde niet omdat Thorbecke het niet wilde". Welke man, die eenig gevoel van eigenwaarde heeft, zal aan zulke eischen toegeven?', vertolkte de krant beslist het gevoel van Van de Putte.⁹²¹

De hele kwestie was op 1 december 1865 in een stroomversnelling gekomen door een interpellatie van Van Nierop.⁹²² Begin jaren zestig was in West Indië het strafwetboek al bij besluit ingevoerd en Kappeyne had het gematigd liberale Kamerlid M.H. Godefroi (1813-1882), die in 1862 met Kappeyne naar aanleiding van de invoering van het West Indische strafwetboek over de besluitvariant voor Oost Indië gesproken had, verzocht om over de wetboekkwestie in de Kamer te interpellieren. Godefroi meldde zich echter af vanwege een fikse verkoudheid en Kappeyne benaderde vervolgens Van Nierop, van wie hij wist dat deze ook achter invoering bij besluit stond. Van Nierop had van Kappeyne te horen gekregen dat deze het zelf wel wilde doen, maar dat dat voor hem moeilijk werd omdat hij te dicht bij de minister van Koloniën stond. Van Nierop zag geen kwaad in de interpellatie maar verklaarde later dat hij het nooit gedaan zou hebben als hij geweten had dat er een ministerscrisis uit voort zou komen. Hij kon maanden later nog steeds niet geloven dat hij de kwestie ongewild tot een 'casus belli' gemaakt had.⁹²³ Als Thorbeckiaan moet hij zich als een verrader gevoeld hebben. Dit zullen Thorbecke en Olivier in januari 1866 niet van Van Nierop maar mogelijk wel van Van de Putte gevonden hebben, hoewel de inhoud van een brief van Olivier aan Thorbecke van 23 augustus 1865 dit in het ongewisse houdt. De minister van Justitie schrijft hierin dat hij Van de Putte niet oneerlijk of een verrader vindt, maar een doordrijver die in koloniale zaken 'oppermagtig wil heerschen'.⁹²⁴

Op 5 december 1865 had Isaäk een brief aan de koning gestuurd waarin hij zonder medeweten van de minister van Justitie de besluitvariant beargumenteerde. Toen deze actie Thorbecke ter ore kwam, reageerde deze furieus in een brief aan het staatshoofd. Voor de minister van Binnenlandse Zaken was door de brief van Van de Putte de 'eenheid van het Kabinet, het vertrouwen op de onderlinge samenwerking gebroken' en hij zag zich daardoor genooddaakt de koning om zijn ontslag te verzoeken.⁹²⁵

In de *Arnhemse Courant*, die volledig pro Thorbecke was, werd de interpellatie van Van Nierop op 1 december uitgelegd als de aanleiding tot Van de Puttes 'coup d'état'. Hiermee had hij uit eigen beweging het lont in het kruitvat van een kwestie aangestoken, die nog aanhangig was bij de ministerraad en die dus nog overlegd moest worden met de minister van Justitie. 'Is het de heer Van Nierop die de interpellatie deed, of was hij slechts een tusschenpersoon?', zette de krant de aanval in op Van de Putte en Kappeyne. Volgens haar wisten de twee wat het antwoord op de interpellatie van Thorbecke zou worden en was het daarmee gewoon een ordinair 'klein, klein intriguetje' van Van de

⁹²⁰ Ibidem, 413.

⁹²¹ *NRC*, 7, 9 en 24 februari 1866.

⁹²² *HTK* 1865-1866, 1 december 1865, 299.

⁹²³ *HTK* 1865-1866, 27 februari 1866, 411, 416(1).

⁹²⁴ Hooykaas, *Brieven van J.R. Thorbecke*, VII 1862-1872, 243, noot 2.

⁹²⁵ 'I.D. Fransen van de Putte aan de koning 5 december 1865; J.R. Thorbecke aan de koning, 23 januari 1866', *Staatscourant*, 12 februari 1866.

Putte in samenspel met Kappeyne.⁹²⁶ Want waartoe al die omwegen om een interpellant te vinden? De nauwe band tussen de twee mannen was toch vriendschappelijk, dan kon de 'vriend afgevaardigde' even goed als elk ander de vriend-minister interpellieren? Voor de krant uit Arnhem was het wel duidelijk waarom dit niet gebeurd was, want Kappeyne had op de achtergrond zo de crisis geprovoceerd. De jonge liberalen 'beminden' Thorbecke niet meer en zouden dat in de toekomst ook niet doen.⁹²⁷

De *NRC* plaatste meteen een tegenstoot en verweet de *Arnhemsche Courant* vals spel door Van de Putte te beschuldigen van het ten val brengen van Thorbecke in zijn eigen ministerie. Ook wist de krant uit Arnhem volgens de *NRC* wel dat de 'gehele natie' Van de Putte gelijk zou geven en daarom kwam ze met een intrige op de proppen. Nee, het was niet Van de Putte die de crisis geprovoceerd had maar juist Thorbecke. Het was toch de laatste die zich als minister van Binnenlandse Zaken bemoeide met een kwestie die op koloniaal terrein lag en niet andersom.⁹²⁸

De *Arnhemsche Courant* doelde met de 'interpellatie intrige' op het feit dat Van de Putte en Kappeyne zich bewust waren van de resolute afwijzing van de besluitvariant door Thorbecke. Want het was inmiddels wel duidelijk dat de invoering van het strafwetboek voor Thorbecke, met zijn drang om constitutionele veranderingen door te voeren, principieel was en dat voor zijn gevoel nu weer 'het spel, in de Commissie van de Grondwetsherziening van 1848 door De Kempenaer gespeeld werd, op groote schaal werd hervat.'⁹²⁹ J.M. de Kempenaer (1793-1870) was één van de Negenmannen geweest die meegewerkt hadden aan de grondwetsherziening van 1848. Artikel 56 was een wetsartikel dat Thorbecke niet zelf opgesteld had en dat handelde over het koninklijk opperbestuur van de koloniën. In het bewuste artikel behield de koning ook na 1848 zijn gezag over Indië. In een aantekening van Thorbecke zelf, in de kantlijn van het verslag van de Commissie Grondwetsherziening, schrijft hij dat De Kempenaer het artikel niet naar zijn zin herschreven heeft. 'Mijn stelsel was in het ontwerp van 1844 uitgebreider.'⁹³⁰ Voor Thorbecke was het koninklijk opperbestuur van Indië altijd een doorn in het oog geweest. De koloniën moesten niet aan de grillen van één persoon blootstaan, maar het bestuur moest gecontroleerd worden door de Staten-Generaal. Het strafwetboek invoeren bij Koninklijk besluit was daarom voor Thorbecke een herhaling van de eerder gevoerde strijd met De Kempenaer over artikel 56 uit de Grondwet en dit keer wilde hij niet toegeven aan de koninklijke heerschappij. Hoewel de comptabiliteitswet dan wel aangenomen was, geen wet of besluit kon in 1866 nog zonder koninklijke bekrachtiging in werking treden, want de handtekening werd pas geplaatst door de koning als hij achter de wet of het besluit stond.⁹³¹ De invoering van het strafwetboek bij wet leek dus voor hem een principezaak.

Maar Thorbecke was er tevens van overtuigd dat de jongeren, opererend onder de naam 'het jonge Holland', de invoering van het wetboek gebruikten om hem van het politieke toneel te laten verdwijnen. Een gesprek met Van de Putte bevestigde zijn gevoel.

'Van de Putte met mij sprekende zeide, dat geen der liberale vrienden ooit iets zou willen doen hetgeen "mijne historische figuur" zou kunnen deren. Omstreeks denzelfden tijd had hij zich bij den heer Hugenholtz laten ontvallen, dat mijne alles overschaduwende begaafdheid jongeren belette naar boven te komen. Zij wilden mij als "historische figuur" op een piedestal plaatsen en terzijde schuiven.'⁹³²

Het raakte Thorbecke en hij vond het ook niet goed voor de liberale zaak. In eerste instantie wist hij ook niet waar de kritiek nu precies vandaan kwam. 'De Heer van de Putte rustte letterlijk niet voor hij zijn doel had bereikt. Was het antipathie, was het eerezucht of was het slechts toegeven aan eene

⁹²⁶ *Arnhemsche Courant*, 9 maart 1866.

⁹²⁷ Ibidem, 10 en 16 maart en 24 april 1866.

⁹²⁸ *NRC*, 5 en 7 februari 1866.

⁹²⁹ NA Collectie Thorbecke, 2.21.161, inv.nr. 471, Ministerscrisis 1866, Bijlage I.

⁹³⁰ Ibidem, inv.nr. 212, Verslag der Commissie Grondwetsherziening, artikel 56.

⁹³¹ *Arnhemsche Courant*, 30 januari 1866

⁹³² NA Collectie Thorbecke, 2.21.161, inv.nr. 471, Ministerscrisis 1866, Bijlage I.

impulsie, hem door de slechte handen waarin hij gevallen was, medegedeeld.⁹³³ Thorbecke leek ervan overtuigd dat Van de Putte gemanipuleerd werd door Kappeyne en Van Heukelom. Jaren later gaf Isaïc hier, in een brief aan de liberaal W.H. De Beaufort (1845-1918), zelf uitsluitsel over:

‘Ik heb kunnen merken dat Thorbecke toen ingezien heeft, dat de leiding niet meer in handen was van de oude garde, maar van de jongeren, meer bijzonder bevriend met den minister van Koloniën. Dit was de oorzaak van de breuk, niet de koloniale richting. Wat ik later van Stork en anderen uit Twenthe vernam, waar Thorbecke na aftreding ging logeeren, heeft mijne meening bevestigd. Thorbecke had geen bezwaren tegen mij, zoo zeide hij daar, maar tegen mijne entourage.’⁹³⁴

Van Heukelom en bovenal Kappeyne vormden dus inderdaad die omgeving.

De antirevolutionaire parlementair historicus P.A. Diepenhorst legde in 1929 de schuld van de val van het tweede ministerie Thorbecke volledig bij Van de Putte. Zo beoordeelde hij de brief aan De Beaufort als merkwaardig. Volgens Diepenhorst poogde Isaïc in de brief de breuk met Thorbecke enkel psychologisch te verklaren en ontkende daarmee dat de ontwerp cultuurnet het ware twistpunt was.⁹³⁵ De protestantse historicus volgde verder niet onverwacht de gedachten van Groen van Prinsterer. Thorbecke zou zich niets gelegen hebben laten liggen aan de invoering bij besluit of wet. Groen zag een directe machtsstrijd tussen Van de Putte en Thorbecke, waarbij de laatste de strijd gebruikt zou hebben om als martelaar uit zijn ‘aanvankelijk in diskrediet geraakte ministerie’ en de politiek te kunnen stappen. Van de Putte wilde zo graag ‘meester in zijn departement’ blijven volgens Groen dat hij niet voorzien zou hebben dat Thorbecke met de strijd rond het strafwetboek een reden om ontslag te nemen gevonden had.⁹³⁶

Groen leek een punt te hebben. Het is echter de vraag of Van de Putte zo blind was voor een eventuele opzet van Thorbecke om uit de politiek te stappen. E.J.J.B Cremers (1823-1896), minister van Buitenlandse Zaken in de ministeries Thorbecke II en Fransen van de Putte tussen 1864 en 1866, hoorde van Thorbecke tijdens een vergadering van de ministerraad dat deze naar rust verlangde. Van de Putte zelf deelde de Kamer en de koning per brief mee dat Thorbecke tegen hem persoonlijk gezegd zou hebben dat zijn ontslag in direct verband stond met de strafwetboekkwesie en dat hij zo zijn verlangen naar rust kon bevredigen. Thorbecke had volgens Van de Putte daarna aangegeven in het landsbelang toch wel te willen blijven, maar dan moest de invoering uitgesteld worden.⁹³⁷

In de theorie van het conservatieve Kamerlid J.K. baron van Goltstein (1794-1872), over het verlangen naar rust van Thorbecke, geloofde Isaïc niet. Goltstein was ervan overtuigd dat zijn tweede ministerie voor Thorbecke geen triomftocht geweest was gezien de verwickelingen rond de runderpest. De ziekte had in 1865 de veestapel flink aangetast en waarop hij niets beters wist te verzinnen dan 100.000 gulden ter beschikking te stellen en de gemeenten het probleem te laten oplossen. Ook de Limburgse brievenkwesie, die minister van Financiën G.H. Betz de kop gekost had, maakte dat de parlementaire historicus Van den Berg Thorbecke recent omschreef als een slechte crisismanager, die op een gegeven moment het veld wel moest ruimen.⁹³⁸ Volgens Isaïcs directe medestander W.J.A. Jonckbloet zag Thorbecke dat hij de scepter niet meer over zijn eigen ministerie zwaaiide. Dit begon bij de wetgeving rond het geneeskundig staatstoezicht. Thorbeckes verzet tegen nieuwe wetgeving werd door meerdere amendementen uiteindelijk gebroken. Zijn wil was in die

⁹³³ Ibidem, inv.nr. 471, Ministerscrisis 1866, Bijlage III Varia.

⁹³⁴ NA Collectie Fransen van de Putte, 2.21.066, inv.nr. 44, I.D. Fransen van de Putte aan W.H. de Beaufort, 25 oktober 1893.

⁹³⁵ Van de Putte schreef aan zijn broer dat ‘het een leugen was dat Thorbecke tegen de cultuurnet zou zijn’. *ASTGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 30 oktober 1865.

⁹³⁶ Dr.P.A. Diepenhorst, *Onze strijd in de Staten-Generaal, deel II, B. Koloniale politiek* (Amsterdam 1929) 366-368; Zie ook: G. Groen van Prinsterer, *Parlementaire studiën en schetsen*, 1 No. IX en .X. (’s Gravenhage 1865)

⁹³⁷ *HTK* 1865-1866, 27 februari 1866, 413; NA Collectie Fransen van de Putte, 2.21.066, inv.nr.149, I.D. Fransen van de Putte aan Willem III, zp/zd.

⁹³⁸ Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 390-391.

periode geen wet meer en gezien al deze ontwikkelingen zou Thorbecke genoeg van de politiek hebben, aldus Jonckbloet.⁹³⁹

D.A. van de Riet gelooft 130 jaar later, net als Thorbecke zelf, dat de val van het tweede ministerie Thorbecke vooral op het conto van Van Heukelom en Kappeyne geschreven kan worden. Hij wil en kan het in zijn minibiografie over Kappeyne naar eigen zeggen echter niet aannemelijk maken.⁹⁴⁰ Beide mannen zullen invloed gehad hebben op Isaïc, omdat ze onmisbaar voor hem waren. Al voor zijn start als minister werd hij gewaarschuwd in het advies over de invoering van het strafwetboek door Van Heukelom en Kappeyne. 'Denk om het strafwetboek, ik geloof dat Olivier zich op dat punt vastgezet heeft, maar heb de discussie niet trouw gevolgd. Gij zoudt er last van hebben dat bij de wet te doen vast stellen', schreef Van Heukelom al in januari 1863 toen hij Van de Putte ook al wees op de autoritaire houding van 'Thor'.⁹⁴¹ Welke last dat zou opleveren werd overigens verder niet geduid.

Aanvankelijk was het Van de Putte onverschillig of de invoering nu bij wet of besluit zou plaatsvinden. Daarna veranderde hij enkele keren van mening. Als Kamerlid zou hij in december 1862 de voorkeur gegeven hebben aan de besluitvariant, als minister in 1863 weer aan invoering bij wet maar het advies van de Raad van State in december 1863 zou hem definitief voor de invoering bij besluit hebben laten kiezen.⁹⁴² Van de Putte werd in deze lezing heen en weer geslingerd tussen beide standpunten. Volgens de jurist Van Schilfgaarde wilde hij op aandringen van Van Heukelom en Kappeyne vooral snel en doeltreffend optreden. Thorbecke voelde zich bedreigd en had in het jonge Holland een schaduwministerie gezien.⁹⁴³

Thorbecke was er dus van overtuigd dat Van de Putte in de slechte handen van Van Heukelom en Kappeyne gevallen was. Van Limburg Brouwer opperde het idee om Thorbecke een publieke verklaring te ontlokken dat de minister van Koloniën tijd gegund moest worden. Het wordt niet duidelijk wat de precieze gedachte hierachter was, maar het zou Thorbecke volgens van Limburg Brouwer 'er voorgoed onder krijgen'. Van Heukelom vond zijn voorstel zeker het overwegen waard, want de 'valstrik is niet slecht bedacht'.⁹⁴⁴ Volgens Thorbecke had Van de Putte slechte raadgevers gehad, ieder met hun eigen agenda, een gedachte die dus niet zonder grond was. Een valstrik lijkt op boze opzet. Thorbecke: 'En toch vraag ik het jonge Holland zoo zij voor haar bestaan durft uit te komen welk haar programma is, zij zal u geen ander kunnen geven dan de uitsluiting van den éénen man.'⁹⁴⁵ Thorbecke had genoeg van de strijd. Na zijn aftreden in januari wilde hij niet meer terugkeren in de politiek. Hij was het manipuleren, 'taquineeren' noemde hij het, beu en het leek hem ook niet goed voor de liberale zaak als hij weer in de Kamer zou terugkeren. Het zou de liberalen verder verdelen, hetgeen de conservatieven in de kaart zou spelen. En hij hoefde zich niet schuldig te voelen, hij kon wel gemist worden, 'eene zo gebiedende noodzaak, als in 1853, om aanstonds weder in de Kamer te treden bestaat thans niet.'⁹⁴⁶ Hij doelde op de stand van zaken rond de voortgang van de grondwettelijke arbeid toen zijn eerste ministerie viel. Aan de inhoud van de constitutie, die in 1853 nog zowat volledig in de steigers stond, maar in 1866 al behoorlijk stevig verankerd was in de Nederlandse politiek, was al veel werk verricht om het te laten functioneren zoals hij wilde, waardoor hij de ruimte had om het rustiger aan te gaan doen. Hij zou zelfs opgelucht zijn om eindelijk te kunnen gaan ontspannen onder andere door reizen te maken, terwijl hij aan de andere

⁹³⁹ W.J.A. Jonckbloet, *Thorbecke en de liberalen* (Groningen 1872) 9-11.

⁹⁴⁰ Van de Riet, 'J. Kappeyne van de Coppello', 42.

⁹⁴¹ NA Collectie Fransen van de Putte, 2.21.066, inv.nr 78, C. van Heukelom aan I.D. Fransen van de Putte, 28 en 29 januari 1863.

⁹⁴² 'De ministeriële crisis', *De Gids* 30 (1866) 423.

⁹⁴³ P. van Schilfgaarde, 'Thorbecke tegenover Fransen van de Putte in 1866, medegedeeld door Mr. P van Schilfgaarde', *Bijdragen en Mededelingen van het Historisch Genootschap* 74 (1960) 47,51.

⁹⁴⁴ AStGR C. van Heukelom aan I.D. Fransen van de Putte, zp/zd.

⁹⁴⁵ NA Collectie Thorbecke, 2.21.161, inv.nr. 471, Ministerscrisis 1866, Bijlage III Varia.

⁹⁴⁶ Ibidem, inv.nr. 471, Ministerscrisis 1866, Bijlage II Aantekeningen van Thorbecke over zijne houding t.o. het ministerie Fransen van de Putte.

kant ook bevestigd werd in zijn gevoel een buitenstaander te zijn die vooral dankzij de revolutionaire spanningen in Europa in 1848 aan de macht gekomen was.⁹⁴⁷

Thorbecke zag ook Kappeyne als kwade genius op de achtergrond en Kappeyne had een motief. Hij voelde zich overschaduwd door Thorbecke met zijn gezag in de Kamer en door zijn constitutionele politiek. In 1874 onthulde Kappeyne dat hij zijn 'moderne levensbeschouwing' al veel eerder uitgewerkt en uitgevoerd had willen zien. En, kan uit zijn woorden in 1874 begrepen worden, de overheersende aanwezigheid van Thorbecke had hem hiervan weerhouden. Daarnaast was er volgens de bekende adatrechtsgeleerde C. van Vollenhoven ook een juridische tegenstelling tussen Kappeyne en Thorbecke met betrekking tot het ontwerp van de cultuurwet. Thorbecke keek naar het Javaanse grondenrecht vanuit zijn ervaring met het Germaanse dorps-, grond- en markerecht terwijl Kappeyne het grondbezit in Indië interpreteerde volgens het Romeins en Napoleontisch privaatrecht. Thorbecke zou in 1865 in de ministerraad over het beginstuk van het ontwerp van de cultuurwet gezegd hebben dat Kappeyne te westers dacht.⁹⁴⁸

Invoering bij wet van het strafwetboek was voor Thorbecke een principiële zaak en dat wisten de Puttianen. Door voet bij stuk te houden dwongen ze Thorbecke om zich terug te trekken uit zijn ministerie en de politiek. 'De heer Van de Putte en zijn vrienden konden de gevolgen van hunne handelwijze daar goed voorzien. Niet alleen de beslissing van de Ministerraad in 1862, maar waarschuwingen van verschillende zijden hebben hun de zekerheid gegeven dat de heer Thorbecke van het geschil op grond van vroeger voorgestane beginselen eene kabinetskwestie maken moest', aldus een commentaar van zijn dochter in het persoonlijk archief van haar vader.⁹⁴⁹ Kort voor het aftreden van Thorbecke en zijn minister van Justitie Olivier eind januari 1866, had Van de Putte volgens zijn eigen woorden een twee uur durend vriendschappelijk onderhoud met hem. Hij schreef dat ze het op alle punten met elkaar eens waren, alleen het verschil van mening en inzicht rond de invoering van het strafwetboek konden ze niet oplossen, 'maar de firma zal dissolveren vrees ik. Thorbecke wil zich voor goed retireeren maar alle momenten verandert de phase.'⁹⁵⁰ Volgens Van de Putte twijfelde Thorbecke dus over zijn voortbestaan als politicus, maar daar heeft de oud-liberaal nooit openlijk een uitspraak over gedaan. En Van der Linden zei in de Kamer nooit iets dergelijks vernomen te hebben. Getuigde zijn vlotte terugkeer op het Binnenhof niet dat hij nooit de intentie gehad kan hebben om vrijwillig uit de politiek te stappen, aldus de *Arnhemsche Courant*.⁹⁵¹

Thorbecke rekende de val van zijn ministerie Van de Putte niet volledig aan, want de minister van Koloniën werd door Kappeyne en Van Heukelom gemanipuleerd. Thorbecke kan bij de aanvaring met het jonge Holland gelijk gehad hebben. Zeker gezien de brieven van Van Heukelom (zie hoofdstuk 4) en de later in 1874 gebleken aspiraties en frustraties van Kappeyne. Van de andere kant nam ook Van de Putte duidelijk stelling door in een gesprek met Loudon Thorbecke 'versleten' te noemen.⁹⁵² Tevens was de invoering bij wet voor Thorbecke een principiële zaak. Hoewel we nooit zeker zullen weten in hoeverre hij nu aftrad uit overtuiging en tot op welke hoogte hij zich gemanipuleerd voelde en naar rust verlangde, kunnen we er wel van uitgaan dat hij gefrustreerd geraakt was door de aanval van de jonge generatie liberalen op zijn heerschappij in de Kamer. Tot 1866 hadden de liberalen zich geschikt naar hem, maar deze keer had hij zijn zin niet gekregen zodat hij daarna in zijn eer aangetast de Kamer verliet.

Had hij zich, volgens Drentje, in 1849 en in 1853 buiten spel gezet en daardoor miskend gevoeld, dit leek zich nu weer te herhalen. En niet alleen het jonge Holland leek hem af te wijzen. Toen Thorbecke begin 1866 uit zijn ministerie gestapt was, sprong alleen Zijlker voor hem met hart en ziel in de bres. Daarnaast verdedigden de Thorbeckianen Dullert en Van der Linden hun afgetreden leider, maar pas na opmerkingen van de oppositie in de persoon van de anti-

⁹⁴⁷ Drentje, *Thorbecke*, 423-424.

⁹⁴⁸ C. van Vollenhoven, 'Thorbecke op de kaak', *De Gids* 93 (1929) 373; *HTK* 1865-1866, 14 mei 1866, 672, 674(1).

⁹⁴⁹ NA Collectie Thorbecke, 2.21.161, inv.nr. 471, Ministerscrisis 1866, Bijlage III, Varia.

⁹⁵⁰ AS_{GR} I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 22 januari 1866.

⁹⁵¹ *Arnhemsche Courant*, 16 maart 1866; *HTK* 1865-1866, 9 maart 1866, 447.

⁹⁵² Drentje, *Thorbecke*, 463.

revolutionaire J.Ph.J.A. van Zuylen van Nijvelt. Misschien was een deel van de parlementariërs rond Thorbecke minder streng in de 'Thorbeckiaanse leer' dan daarvoor altijd geleken had.

Zo gaf Van der Linden aan, toch één van zijn medestanders van het eerste uur, dat hij altijd geprobeerd had een zelfstandige houding aan te nemen. Hij zou wel bij de 'oude garde' maar niet bij de 'lijfgarde' gehoord hebben.⁹⁵³ Van der Linden doelde misschien met de lijfgarde op Zijlker en Olivier. De rest van de Thorbeckianen, de andere leden van de oude garde, stonden mogelijk verder af van de naamgever van hun groep dan door velen verondersteld. Want ontstond de groep der Thorbeckianen ook niet grotendeels door de beleving hiervan door de buitenwereld? Al sinds de jaren veertig vonden er onder leiding van Thorbecke bijeenkomsten plaats zoals een diner op 22 maart 1849 om liberale aaneensluiting te bewerkstelligen. En in 1855 had er vooroverleg van zeventien liberalen en elf katholieken in het huis van de parlementariër S.H. Anemaet (1786-1863) plaatsgevonden met het oog op de verkiezing van de Kamervoorzitter.⁹⁵⁴ Door de buitenparlementaire samenkomsten in de jaren zestig, vaak bij Thorbecke thuis, volgden veel van zijn oud-studenten hun leraar uit Leiden en zagen anderen hen als een hechte groep. De individuele liberalen gingen door zijn aanwezigheid als vanzelf als Thorbeckiaan door het politieke leven. Ze bleken hun kiezers zelfs uitdrukkelijk en alleen met de last en ruggespraak van Thorbecke zelf te mogen vertegenwoordigen. Liberale onafhankelijkheid 'in de geest van de grondwet' van 1848 leek vreemd genoeg ver te zoeken.⁹⁵⁵

De jonge generatie wilde verandering. De nieuwkomers op het Binnenhof begin jaren zestig, zoals Van Heukelom en Jonckbloet, zagen niets in de 'partij' van Thorbecke en wilden graag een andere koers varen. Maar aan de heerschappij binnen het liberale kamp bleek niet makkelijk te ontkomen en de ministerscrisis rond de invoering van het strafwetboek forceerde, volgens Thorbecke vooropgezet, een breuk binnen de groep der liberalen. Van de Putte zal met zijn houding in het conflict voor Robidé van der Aa beslist aan alle verwachtingen voldaan hebben. Hij had zich niet laten 'verstrikken in de staart van Thorbecke' en had aan de wensen van het vooruitstrevende jonge Holland in deze strijd voldaan. Later leek het ook dat Van de Putte Thorbecke een lastige man om mee te werken vond. 'Ja, ik ben bij Thorbecke geweest, ik heb over de koloniale kwestie gesproken en over de kieswet en over de schoolwet enz. enz. en thans begrijp ik volkomen dat samenwerken dikwijls moeilijk is. Ik heb gezocht, toen dat onderhoud gedaan was', schreef zijn vriend en geestverwant Pierson aan Isaäc. Blijkbaar werd het beeld van het dwarse karakter van Thorbecke, dat Van de Putte aan Pierson geschetst had, begin 1868 bevestigd.⁹⁵⁶

Omdat Van de Putte als minister van Koloniën een directe confrontatie met de minister van Binnenlandse Zaken aanging, werden de Kamerleden die dicht bij Van de Putte stonden en hem ondersteunden 'Puttianen' genoemd. Toen de crisis in volle gang was, liet Rochussen waarschijnlijk voor het eerst de naam Puttiaan vallen. Van de Putte sprak zelf eind 1865 over de heer Jacobson, 'die dagelijksch' voor hem vocht 'zoodat Rochussen hem een Fransiaan of Puttiaan' noemde.⁹⁵⁷ Maar of mannen als Kappeyne, Van Heukelom en Jonckbloet zich als een volgeling van Van de Putte zagen, valt te betwijfelen. Het was de omgeving, net als bij de Thorbeckianen, die ze de naam Puttianen gaf. Ze vormden meer een gelegenheidscoalitie met Van de Putte als de leider. Alle 'Puttianen' hadden een tamelijk gelijkwaardige positie binnen hun groep, die verdeeld kan worden in twee types. Aan de ene kant de praktische ondernemers en de Indië-specialisten, zoals Van Heukelom. Daarnaast de radicale, meer theoretische liberalen, waartoe Kappeyne behoorde. Van de Putte kon overduidelijk bij de praktisch denkenden gerekend worden. Van Limburg Brouwer was een theoreticus maar ook

⁹⁵³ HTK 1865-1866, 27 februari 1866, 414, 9 maart 1866, 446-447; Castoretpollux, *In de Tweede Kamer. Portretten* (Sneek 1881) 102.

⁹⁵⁴ J.H. von Santen, 'Sinds wanneer zit men links en rechts in de Tweede Kamer? Een raadselachtig probleem', *De negentiende eeuw* 26 (2002) 128.

⁹⁵⁵ De Jong, 'A go-ahead fellow in Dutch politics', 35; Von Santen, 'Sinds wanneer zit men links en rechts', 128.

⁹⁵⁶ AStGR N.G. Pierson aan I.D. Fransen van de Putte, 9 januari 1868.

⁹⁵⁷ Ik houd hier de letter i in het woord Puttiaan aan. Soms wordt ook wel Putteaan geschreven, maar Van de Putte schreef het zelf met een i.

AStGR I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 6 november 1865.

een Indië-kenner en stond tussen beide groepen in. Niemand voelde zich ondergeschikt, zeker de theoretici niet. Van de Putte was dan ook verre van de leidsman die Thorbecke binnen zijn 'partij' was. Dat kon ook niet anders want Isaïc kende de anderen relatief kort en daarnaast had hij niet het intellectuele overwicht dat Thorbecke had en door vele jaren heen had opgebouwd. Dat de verhouding tussen Van de Putte en de 'Puttianen' wel iets anders lag dan tussen Thorbecke en de Thorbeckianen, kwam midden jaren zeventig duidelijk naar voren. Zelfs nadat Kappeyne vijf jaar geen zitting in de Kamer gehad had, zag Van de Putte hem en zeker niet zichzelf als de leider der liberalen en 'hij (Van de Putte, pc) zou maar een gewone loods zijn, en dit was goed ook'.⁹⁵⁸ Dit getuigde van een 'nederige' houding, een positie die Thorbecke nooit ingenomen zou hebben.

Overigens werd het strafwetboek op nieuwjaarsdag 1867 ingevoerd bij besluit. Het was een vereenvoudigde versie van de Code Pénal zoals die op dat moment in Nederland zelf bestond. Door de strijd rond de invoering had het ruim vijf jaar geduurd voordat Indië dit strafwetboek uiteindelijk kreeg.⁹⁵⁹

Van de Puttes uitstraling

Van de Putte en Kappeyne waren de belangrijkste Puttianen maar ook elkaars tegenpolen. Niet alleen hun intellectuele achtergrond verschilde, maar ook hun presentie in de politieke arena. Van de Putte was niet academisch geschoold en had zelfs geen opleiding afgerond. Dit in tegenstelling tot Kappeyne die gepromoveerd jurist was. En wat de presentatie betreft, Kappeyne en Van de Putte waren volgens hoogleraar J.T. Buijs (1826-1893) twee verschillende politieke talenten. Volgens Buijs, die als het geweten van de liberale partij en misschien wel van het hele Binnenhof gezien kan worden⁹⁶⁰, was Kappeyne een begaafd redenaar. Bij Van de Putte ontbrak dat talent, hetgeen gecompenseerd werd door een uitstraling om mensen voor zich te winnen.⁹⁶¹

De kritische journalist en stenograaf van de Tweede Kamer Frans Netscher stond duidelijk een andere vergelijking voor ogen. Kappeyne had volgens de journalist een 'analyseerende, argumenteerende spreekwijze als van een scherpzinnigen altijd pleitenden rechtsgeleerde.' Van de Putte stond volgens hem daarentegen in de rij van de middelmatige sprekers, want 'slordig, zonder overdenking, flapt hij de zinnen er maar uit', die ook nog eens niet door 'nauwkeurigheid van vorm of een bedaarde korrektheid' gecompenseerd werden. Netscher zag Isaïc in de Eerste Kamer maar wat op goed geluk spreken, 'zonder behoorlijk begin, zonder zeggingskern, zonder slot'.⁹⁶²

De Puttianen hadden elkaar niet toevallig gevonden. De twee meest vooraanstaanden onder hen, Kappeyne en Van de Putte zelf, hadden uiteraard hun verschillen zoals Buijs de presentatie van beide mannen beschreef. Maar in hun provocerende gedrag en in hun afkeer van regentesk optreden konden ze elkaar de hand schudden. Geen overdreven deftige vertoning maar een meer eenvoudige en ontspannen presentatie stonden beiden voor. De historicus J. van Rijn ziet hun stijl van debat zelfs een voorbeeldfunctie vervullen in de Kamer die bij een jongere generatie navolging kreeg.⁹⁶³ Plaatste de politicoloog S. Stuurman Kappeyne tussen Thorbecke en de sociaal liberalen, als deel van een generatie met eigen denkbeelden, Van de Putte bevond zich daar ook in de politieke tijdslijn. Alleen was Kappeyne meer de intellectueel en Van de Putte de gevoelsmens, die zich veelvuldig uitte uit frustratie. Stuurman typeerde Kappeyne weliswaar als modern, maar dan voor zijn tijd. Hij had een historisch referentiekader dat beperkt bleef tot de Franse revolutie, de eerste fase van de Britse

⁹⁵⁸ J.T. Buijs, 'Heden en morgen. De crisis en de toekomst der liberale partij, door Mr.O.B. Culemborg, Blom en Olivierse, 1876', *De Gids* 41 (1877) 114.

⁹⁵⁹ Cees Fasseur, 'Een vergeten strafwetboek' in: *De weg naar het paradijs en andere Indische geschiedenissen* (Amsterdam 1995) 174-175.

⁹⁶⁰ Aerts, *Letterheren*, 318.

⁹⁶¹ Buijs, 'Heden en morgen', 113.

⁹⁶² Netscher, *Uit ons parlement*, 167-168.

⁹⁶³ Jaap van Rijn, *De eeuw van debat. De ontwikkeling van het publieke debat in Nederland en Engeland 1800-1920* (Amsterdam 2010) 139.

industrialisatie en de revoluties van 1848 en hun gevolgen. Hij stond politiek nog met één been in de achttiende eeuw. Ook in zijn rede van 1874 schetste Kappeyne een wereldbeeld waarin geen plaats was voor zelfs de eerste stappen richting verzorgingsstaat. De kritiek op het *laisser-faire* beginsel was nog beperkt, het individualisme speelde nog de eerste viool, aldus Stuurman.⁹⁶⁴

Van de Putte was tegen veel grenzen aangelen. Tot 1860 had hij op zee en in de tropen zowat volledig geïsoleerd van de Nederlandse maatschappij geleefd. Hij had jaren achter de feiten aangelen, want kranten en literatuur waren zeer beperkt voorhanden op Oost Java en waren op zijn minst zeer gedateerd voor hij ze las. Hij had een duidelijk afgebakend politiek doel waar hij zich op richtte, noodgedwongen leek dus wel. Toch waren zijn denkbeelden al redelijk vooruitstrevend en lijkt hij Van Houten, in de geschiedschrijving de vader van het sociaal liberalisme bij uitstek, op zijn minst een duw in de richting gegeven te hebben. Van Houten, vanaf 1869 lid van de Tweede Kamer, wilde economische vooruitgang bereiken door remmende factoren op de groei te neutraliseren. Vrij ondernemerschap was toe te juichen en te waarderen. Het waren in zijn ogen de parasitaire lagen in de samenleving die progressie blokkeerden. Zo bevoordeelde volgens de sociaal liberaal het bestaande eigendomsrecht een uitzuigende kaste, zodat de uitbreiding van steden belemmerd werd en het in cultuur brengen van woeste gronden vertraagd. Klein grondbezit zou de bevolking op het platteland nieuwe mogelijkheden bieden en het volk zou zich zelf kunnen verheffen uit een demoraliserende toestand.⁹⁶⁵ De staat moest hierbij tot op zekere hoogte de randvoorwaarden scheppen en niet volledig vertrouwen op de organische werking die Thorbeckes *laisser-faire* gedachte ingaf. Vakverenigingen voor de arbeiders en eigen grondbezit voor de boeren moesten aan de zwakkeren ruimte bieden zich te ontwikkelen. In zijn *Bijdragen tot den strijd over God, eigendom en familie* pleit Van Houten niet alleen voor meer vrijheid voor de boeren maar ook pleit hij voor vrije arbeid in Indië, eigen grondbezit van de inheemse boer en eliminatie van de gunst en willekeur van de *desahooften*.⁹⁶⁶ De liberale theoretici F.D. de Beaufort en P. van Schie omschrijven Van Houten vanwege deze ideeën als een ‘ontplooingsliberaal’.⁹⁶⁷ Van de Puttes en Van Houtens denkbeelden komen zo sterk overeen, dat het bijna onmogelijk is dat de laatste niet beïnvloed is door de ideeën van Van de Putte. Van de Putte was een klassieke doctrinaire liberaal ‘light’ (hoofdstuk 3). Hij stond tussen Thorbecke en Van Houten in. De koloniale discussie in de Kamers gedurende de jaren zestig rond de afschaffing van het cultuurstelsel tussen de conservatieven en Van de Putte moet een man als Van Houten in zijn wording tot sociaal liberaal aan het denken gezet hebben.

Regelmatig stelde Isaäc zich recalcitrant op. Mogelijk ook op 18 november 1862 toen hij met 63 andere Kamerleden het debat over de opheffing van het Departement van Eeredienst bijwoonde. Veel Kamerleden zwegen onder wie Van de Putte. Het luisteren kostte hem die novemberdag echter veel moeite. Hij schreef, op zijn Kamerbank zittend, een brief aan zijn broer Jan waarin hij zich zonder omhaal beklagde over het langdradige gezeur over de scheiding van kerk en staat. En een paar jaar later als minister: ‘Ik heb het erg druk met allerlei zaken, morgen batig slot, een gezanik dat geheel onnodig is en weer tijd en ergernis kost.’⁹⁶⁸ Hij stond vaak wijdbeens in de Kamer met de handen in zijn broekzakken, zodat zijn zwarte jas openhing.⁹⁶⁹ Het is goed mogelijk dat hij op die dagen met de handen in de zakken in de zaal rond gelopen heeft om opeens ergens te gaan zitten en de spreker van dat moment, misschien wel Thorbecke, in de rede te vallen. De ‘interruptie’ kon zich beperken tot een simpel ‘Ha’, waarvan het de bedoeling was dat het de redevoerder in verwarring zou brengen. Want volgens Van de Putte was het soms goed om een enkel woord in de discussie te gooien. De hierdoor ontstane wanorde bespaarde iedereen in de zaal ‘langdradig gezanik’, aldus Van

⁹⁶⁴ Te Velde, ‘Kappeyne tegen Kuyper’, 123; Siep Stuurman, *Wacht op onze daden. Het liberalisme en de vernieuwing van de Nederlandse staat* (Amsterdam 1992) 244-246.

⁹⁶⁵ Stuurman, *Wacht op onze daden*, 190-191.

⁹⁶⁶ S. van Houten, *Bijdragen tot den strijd over God, eigendom en familie* (Amsterdam 1881) 98-99.

⁹⁶⁷ F. de Beaufort en P. van Schie, *Sociaal-liberalisme* (Amsterdam 2014) 46.

⁹⁶⁸ *HTK* 1862-1863, 18 november 1862, 172; *AStGR* I.D. Fransen van de Putte aan J.A.A. Fransen van de Putte, 18 november 1862, 5 maart 1865.

⁹⁶⁹ Netscher, *Uit ons parlement*, 164-165.

Ditzhuyzen.⁹⁷⁰ Ook toen Isaïc vele jaren later plaats nam in de banken van de Eerste Kamer bleef de onrust bij hem bestaan. 'Zelden, bijna nooit, zit hij op zijn plaats, en de weinige keeren, dat men hem erop aantreft, is hij altijd verdiept in de lektuur van een Fransche of Hollandsche koerant; maar gewoonlijk vindt men hem op de middenvlakte tusschen het bureau van den Voorzitter en de Ministerstafel', schreef Frans Netscher in 1890 opnieuw kritisch over Van de Putte, die toen al dik in de zestig was.⁹⁷¹ Een ander mooi voorbeeld van zijn onconventionele gedrag speelde zich af vlak voor kerst in 1864. Na afloop van een debat, de voorzitter had zijn hamer al opgeheven om de vergadering te sluiten, stond hij plotseling op achter zijn ministerstafel. Hij vroeg kort tijd om zijn indruk mede te mogen delen over het debat van de afgelopen vijf dagen. De leden liepen naar zijn tafel om zijn tien minuten durende samenvatting en mening over de redevoeringen aan te horen. Deze actie was ongewoon omdat een minister van Koloniën zich niet diende te mengen in een debat over de binnenlandse politiek en zeker niet als dat Thorbeckes portefeuille was.⁹⁷²

Van de Putte had vanaf zijn debuut door dit gedrag in de Kamer de naam gevestigd een vernieuwer van het parlement te zijn. Zijn onconventionele optreden, zoals het in de rede vallen, heeft hem de naam 'de uitvinder van de interruptie' opgeleverd. Volgens de historicus Turpijn niet terecht, want het waren slechts herinneringen van tijdgenoten en een voorstelling van zaken die ontstaan was door zijn eigen spelen met de presentatie aan zijn toehoorders die dit beeld hebben laten beklijven. Turpijn schrijft in zijn proefschrift over 'de wording van de Kamer' dat Van de Putte voornamelijk zelf voor dit politieke imago gezorgd had en er ontbraken concrete daden die hem tot een vernieuwer van het parlement stempelen.⁹⁷³ Turpijn heeft hier een punt, want Isaïc viel andere Kamerleden niet uitzonderlijk vaak in de rede. Zijn afwijkende optreden bij tijd en wijle heeft voor zijn imago gezorgd. Zijn reactie op de minister Van Dedem in de vorm van de kreet 'Ha' in de Eerste Kamer, door Van Ditzhuyzen als voorbeeld van het kunst van het interrumpen aangehaald, was een uitzondering.⁹⁷⁴ Maar zijn maidenspeech was hoe dan ook ongewoon en hoewel bijna niemand er aanstoot aan genomen had -alleen Groen van Prinsterer en De Brauw verweten hem onparlementair spreken- loog zijn assertieve houding er op die dag en gedurende latere zittingen soms niet om. Zo is er bij een kwalificatie van een collega door Van de Putte, sprekend buiten de orde met hard stemgeluid ('Goddomme jij bent een bol', zie hoofdstuk 4) duidelijk sprake van onparlementaire taal en gedrag. Het was een actie die de voorschriften van het reglement van orde overtrad en waarschijnlijk het doel had opzettelijk het parlementaire werk te belemmeren door discussie en besluitvorming te bemoeilijken, zoals obstructie omschreven werd.⁹⁷⁵

Hoe dan ook, Turpijn heeft gelijk dat Van de Putte inderdaad geen vernieuwer van het parlement was door het 'interrumpen'. Maar invloed op de gang van zaken aan het Binnenhof had hij toch wel degelijk. Zoals het verloop van de strafwetboekcrisis toont, was dit overwicht subtieler van aard. Hij had op Java al laten zien goed met mensen om te kunnen gaan. Inheemse en Europese bestuursambtenaren, personeel van de ondernemingen en familieleden had hij in een complexe koloniale samenleving succesvol aangestuurd en zijn cultuurondernemingen had hij, bijna geheel op eigen kracht, tot grote bloei gebracht. Dat was onder de gegeven omstandigheden geen sinecure en vereiste grote sociale vaardigheden. Een ander voorbeeld: Na terugkeer in Nederland was Isaïc de drijvende kracht binnen de machtige kiesvereniging Orde in Rotterdam, waarbij hij, nog maar net wonend in de havenstad en politiek onervaren, mannen van aanzien overhaalde bestuursfuncties binnen de vereniging op zich te nemen. Ook was het niet toevallig dat, toen het *Tijdschrift voor Nederlandsch-Indië* ter ziele dreigde te gaan, juist hij politici en wetenschappers motiveerde om in de redactie zitting te nemen. En zo zag in die periode de bijna dertigjarige Pierson, de latere directeur van de Nederlandse Bank, hoogleraar en voorzitter van de ministerraad, Van de Putte als één van de 'geniaalste en edelste figuren' uit de parlementaire geschiedenis. Hoewel de verhouding

⁹⁷⁰ Van Ditzhuyzen, 'Fransen van de Putte', 278.

⁹⁷¹ Netscher, *Uit ons parlement*, 164.

⁹⁷² Castoretpollux, *In de Tweede Kamer*, 131-133.

⁹⁷³ Turpijn, *Mannen van gezag*, 108-109.

⁹⁷⁴ HEK 1892-1893, 29 december 1892, 187; Ditzhuyzen, 'Fransen van de Putte', 278.

⁹⁷⁵ Tanja, *Goede politiek*, 107-108.

leermeester-leerling gaandeweg veranderde en gelijkwaardig werd doordat Pierson zijn kennisachterstand op koloniaal gebied wegwerkte, wist Van de Putte dus mensen voor zich in te nemen en soms zelfs te imponeren.⁹⁷⁶

De redacteur van *De Gids*, Buijs, omschreef helder hoe Isaïc invloed op mensen uitoefende. Hij was dan volgens Buijs wel niet zo'n begaafd redenaar als Kappeyne, maar bezat

‘daarentegen bij uitnemendheid de kunst om al sprekende volkomen zichzelf te zijn, om zijn gansche wezen, zijne geheele persoonlijkheid in zijne woorden neer te leggen en dus op zijne rede een stempel van oorspronkelijkheid te drukken, als misschien geen ander in de Kamer. Bestaat het grote geheim van de redenaar hierin, dat hij onwilligen overtuigt en tot zich trekt, dan blijft het de vraag of de Heer van de Putte dit geheim niet nog in hogere mate bezit dan zijn rijk begaafde vriend.’⁹⁷⁷

Kamerleden waren niet gewend grote zalen toe te spreken. Ze spraken vanaf hun zitplaats zachtjes, waardoor, versterkt door de slechte akoestiek, hun toespraken slecht te volgen waren, waarbij ze de coryfeeën Thorbecke en Groen als voorbeeld namen. Beide spraken zo zacht dat ze nauwelijks te verstaan waren.⁹⁷⁸ Isaïc sprak daarentegen met stemverheffing en het gevoel dat hij toonde zal zijn betrokkenheid bij Indië vertolkt hebben. Deze man uit de praktijk liet zich ogenschijnlijk niet veel gelegen liggen aan de gewoontes in de Kamer, waarin een debutant zich bescheiden hoorde op te stellen.⁹⁷⁹ Minister van Koloniën E. de Waal (1821-1905) roemde in 1869 in de Kamer zijn ‘stijl en aard’ van spreken ‘dien wij in hem gewoond zijn te bewonderen.’⁹⁸⁰ Hier lijkt inderdaad Van de Puttes kracht, eerst als ondernemer en later ook als politicus, te liggen. Door zijn ‘geheel eigenaardig talent van overreding’⁹⁸¹, waarbij hij dus soms ook lef toonde door te ‘interrumperen’, maar bovenal mensen voor zich innam, schaarden de jongere leden van de liberale club zich achter Isaïc. Ze voelden zich, door in zijn kamp te zitten, zekerder van hun zaak om weerwoord te bieden aan Thorbecke. De *adat*rechtsgeleerde Van Vollenhoven ziet in zijn optreden zowaar iets heroïsch: ‘Wat een totaal ander man dan de nu naar de zeventig loopende Thorbecke zelf. Stoer, breed, stevig, pittig van oogen, in doen en spreken den zeeman verklappend’. Om hem vervolgens als een strijder te typeren ‘voor zijn doortastende plannen slechts door een minderheid gesteund, telkens botsend tegen Thorbeckes heerschswil’.⁹⁸² Isaïc was zich na zijn maidenspeech ongekunsteld en authentiek blijven tonen (hoofdstuk 5). Geen klassieke retorica maar spreken vol emotie en overtuiging, dat was in die tijd in het Franse parlement, dat als voorbeeld gold in Europa, een politiek doel. Van de Putte kon in dit opzicht zijn collega's in Parijs de hand schudden en zich een ‘modern’ debater noemen.⁹⁸³ Net als de eigenaren van Pandji, Cremer en Loudon, die na een mislukte start, ook in een goede afloop van hun avontuur op Java met Van de Putte aan de leiding van hun onderneming geloofden, hoewel hij geen enkele ervaring had in de suikercultuur, leek het jonge Holland een zelfde soort vertrouwen in de relatief onervaren politicus Van de Putte te hebben. Voor de jongere generatie nam hij niet alleen de leiding in de Kamer maar bood hij vooral tegenwicht aan Thorbecke. Hij was in tegenstelling tot Thorbecke geen geleerde, niet overheersend zoals de oude staatsman zich opstelde in de Kamer maar eerder een gelijke aan de andere Puttianen. Kortom, hij was juist geen bedreiging

⁹⁷⁶ J.G.S.J. van Maarseveen, *Nicolaas Gerard Pierson. Handelsman Econoom en Bankier Eerste periode 1839-1877* (zp/1981) 147.

⁹⁷⁷ Buijs, ‘Heden en morgen’, 113.

⁹⁷⁸ Van den Berg, *De eerste honderdvijftig jaar*, 353-354; Te Velde, ‘Van grondwet tot grondwet’, 121.

⁹⁷⁹ Turpijn, *Mannen van gezag*, 31; Van de Riet, ‘J. Kappeyne van de Coppello’, 42.

⁹⁸⁰ *HTK* 1869-1870, 6 november 1869, 94.

⁹⁸¹ ‘1822-1902. Isaac Dignus Fransen van de Putte en het keerpunt in de koloniale politiek (Met portret)’, *Vragen van den Dag* 17 (1902) 289.

⁹⁸² Van Vollenhoven, ‘Fransen van de Putte’, 505.

⁹⁸³ Henk te Velde, *Sprekende politiek. Redenaars en hun publiek in de parlementaire gouden eeuw* (Amsterdam 2015) 80.

maar een bindende kracht. En hij had ook al laten zien, als de situatie het vereiste, geen blad voor de mond te nemen.

De jaren van zijn ministerschap waren, na een start in harmonie, uitgemond in een conflict met Thorbecke en een tweespalt binnen de liberale groep in de Kamer. Thorbecke was gewend dat mannen uit de eigen liberale gelederen naar hem luisterden. Hij was tot de ministerscrisis van eind 1865/begin 1866 baas in 'eigen huis' geweest. Zijn oud-studenten accepteerden de autoriteit van hun oude leraar en ze kregen in, en voor al buiten het parlement, net als op de hogeschool destijds, les in het gebruik en interpretatie van zijn grondwet. Tot dan toe stond liberaal gelijk aan Thorbeckiaan.

In de jaren zestig verzette een jongere generatie zich tegen de liberale leider. Zij accepteerde niet meer automatisch het etiket Thorbeckiaan. In 1849 en 1853 had hij al grote weerstand opgeroepen. Het afgewezen worden liep als een rode draad door zijn leven. De strafwetboekcrisis leek ook hierin te passen. Een man als Kappeyne wendde zich van hem af omdat zijn overheersende aanwezigheid de ambities van de jonge liberaal hadden gedwarsboomd. Thorbecke voelde inderdaad, zoals Drentje en Aerts concluderen, zijn omgeving niet goed aan en joeg zo het jonge Holland tegen zich in het harnas. Had Thorbecke als rechtsgeleerde vanaf de jaren veertig zijn grote diensten bewezen, een verdere groei maakte hij niet meer door en zijn aanwezigheid remde nieuwe politici met moderne denkbeelden af. Deze vonden hem versleten. Maar het bleek nog niet eenvoudig, met name door zijn grote intellect en zijn idee onmisbaar te zijn, om hem van het politieke toneel te krijgen. Dit maakte dat Van de Putte, ondanks zijn relatieve onervarenheid in de politiek en gebrek aan opleiding, toch een hoofdrol kon spelen in deze crisis. Hij had geleerd om zijn eigen koers te varen en zich van zijn omgeving niet zo veel aan te trekken. Waar anderen ontzag toonden voor mannen met een grote staat van dienst en niet van de bestaande mores waagden af te wijken, durfde hij weerwoord te bieden en de regels te overtreden.

Van de Putte doorbrak Thorbeckes hegemonie en was de eerste die zich openlijk van hem durfde af te keren en de jongere generatie achter zich verzamelde. Isaäcs houding verstoorde de relaties in de Kamer waar de heren van stand tot op grote hoogte volgens de regels van Thorbecke debatteerden. Hij luidde daarmee min of meer een nieuw tijdperk in waarin zich een sociaal liberale vleugel vormde en de confessionelen ook hun eigen koers gingen varen. Van de Putte was dus eind 1865 opnieuw de juiste man op de juiste plaats. Op Pandji was hij als administrateur al van harte verwelkomd, want zijn voorganger kreeg de onderneming niet aan het draaien. Na zijn terugkeer in Nederland in 1859 kwam de koloniale politiek in de schijnwerpers te staan en waren specialisten zeer spaarzaam aanwezig in Den Haag. Zijn brede rug schermde de jonge generatie af tegen een in hun ogen te overheersende Thorbecke.

Isaac was een klassieke liberaal 'light' in een koloniaal jasje zoals in hoofdstuk 3 al geconstateerd is. Hij was geen sociaal liberaal maar was zeker vooruitstrevender dan de doctrinair liberalen. Hij ondersteunde geen sociale wetgeving, wel moest de kleine man gesteund worden in zijn economische groei. De groep van Puttianen vormde zich gedurende de strijd om de invoering van het strafwetboek en richtte zich op de invoering van de cultuurwet. Dit was geen politiek intellectueel inhoudelijk dispuut, maar een machtsstrijd tussen de oude en jonge generatie. Van de Putte kon alleen door zijn strijdbare karakter een hoofdrol vervullen. In het volgende hoofdstuk wordt duidelijk, dat de mislukte invoering van de cultuurwet waardoor Thorbecke de jonge generatie op dat moment overwon, het einde betekende van de club van Puttianen.